

BATICI BİR AYDIN OLARAK CELÂL NURİ İLERİ VE YENİLEŞME SÜRECİNDE FİKİR HAREKETLERİNE BAKIŞI*

Necmi UYANIK**

ÖZET

II. Meşrutiyet'ten cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde Celâl Nuri İleri önemli bir Türk aydını karakterini temsil etmiştir. Osmanlının çöküş noktasına geldiği ve Türk yenileşme tarihinin atlama noktasını teşkil eden bu dönem, batıcı bir aydın olan Celâl Nuri'nin perspektifinden hareketle değerlendirilmiştir. Bu makalede öncelikle Celâl Nuri'nin hayatı ve eserleri verildikten sonra, sırasıyla Osmanlı Devleti'nin gerileme sebepleri, garpçılık-garp medeniyeti, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük gibi fikir hareketleri Celâl Nuri merkezli olarak ele alınmış ve sonuca gidilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Celâl Nuri İleri, batıcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük, İslâmcılık

CELÂL NURİ İLERİ AS A WESTERNIZER INTELLECTUAL AND HIS VIEWS TO THE OPINION MOVEMENTS DURING THE MODERNIZATION PERIOD

ABSTRACT

Celâl Nuri İleri has represented an important intellectual character from II. Constitutional Period to Republic period. This period which represents the Ottoman Empire's declining point and initial point of modernization has evaluated through the view of Celal Nuri as a westernizer intellectual. In this article primarily after stating Celal Nuri's life and his works, the reason of the Ottoman Empire's regression, western and westernism civilization, Ottomanism, Islamism and Turkism were evaluated and came to conclusion.

KEY WORDS

Celâl Nuri İleri, Westernism, Ottomanism, Turkism, Islamism

* Bu makale, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü tarafından, 2000/012 numara ile desteklenen "Siyasî Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İLERİ)", isimli Doktora tezinden (Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2003) özet olarak alınmıştır.

** Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
E-mail: nuyanik@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

Fransız tarihçisi *Grenard*, XVII. yüzyıl Avrupa'sının güçlü bir hükümdarı olarak bilinen Fransa kralı *XIV. Louis* hakkında; “*Güneş-Kral, mukaddes Peder’i (Papa’yı) münakaşa götürür bazı imtiyazlara boyun eğdirmekle iftihar ederken, İstanbul’daki elçisinin halife tarafından hapsedilip, sopa ile dövdürülmesine*” göz yumduğunu söylemektedir¹. Aradan fazla bir zaman geçmeden roller değişmeye başlamış, Osmanlı ordusu Avusturya ve müttefiklerine yenilerek Karlofça Antlaşması’nı imzalamak zorunda kalmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman’ın son yıllarından itibaren, önce duraklama sonra da gerileme devrine giren Osmanlı Devleti’nin zayıflamasını önlemeye dönük askerî ıslahatlarla beraber, *Üçüncü Selim* döneminde düzenlenen batı modeli “*Nizâm-ı Cedit*” hareketleri yenilgileri durduramamış, 1839 tarihinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu çıkarılarak, tek üstün güç olan batının hukuk ve düşüncesini kabul devri daha somut adımlarla yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir.

Bu dönem öncesi, XVI. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıla gelinceye kadar, Osmanlı örgütlerinde bir düzensizlik görülürken, Osmanlı aydınları bu düzensizliğin nedenlerini görememekle beraber Avrupa’daki Rönesans ve Reform hareketlerini kavrayamamışlardır. Bununla birlikte ulema, Osmanlı Devleti’nin İslâm kamuoyunu batılı olan her şeye düşman yaparken, bu ortamda ıslahatlar da doğal olarak halktan gelme imkanını elde edememiştir².

Tanzimat dönemini başlatan ıslahat hareketleri halktan değil, yukarıdan gelirken, bu ortamda güdülen amaç, “*devlet örgütlerinde temelli bir yenilik yapmak*” olmamıştır. Islahatçılar, “*imparatorluğun bozulmuş olan düzenini kuvvete dayanarak tekrar kurmak*” isterken “*mihanikî bir disiplin sağlamaktan ilerisini düşünmemişler*”³ ve bundan dolayı ıslahatlar merkezden gelen şiddete uygun olarak başarı kazanmıştır.

Tanzimat hareketinin temelinde batının etkisi açık olarak görülecektir. Batı değerlerinin siyasî anlamda Osmanlıya aktarılmasında ilk görev alan şahsiyet İngiltere ve Fransa’da elçilik görevlerinde bulunan *Mustafa Reşit Paşa* olmuştur⁴. *Mustafa Reşit Paşa*nın devleti kurtarmaya dönük olarak ortaya

¹ Fernand GRENARD, *Aşyanın Yükselişi ve Düşüşü*, (Çev. Orhan YÜKSEL), Milli Eğitim B.evi, İstanbul 1970, s. V.

² Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, TTK, Ankara 1988, s. 10.

³ *Age*, s. 11.

⁴ Reşat KAYNAR, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK., Ankara 1991, s. 63-81,82-94.

koyduğu Gülhane reçetesinin en büyük ilhamcısı, *Hıfzı Veldet*'e göre “*eski düzensizliğe karşı cemiyet vicdanında uyanmaya ba şlayan reaksiyon*” olmuştur. Buna göre Tanzimat hareketi kendi zamanına kadar hüküm sürmüş olan keyfilikten hukukîliğe, kanunsuzluktan meşrutiyete, emniyetsizlikten emniyete geçişi ifade etmektedir. Genel olarak Tanzimat batı hukukunun içtimaî, iktisadî vs. yönlerden sitemli bir şekilde Osmanlıya girmesini temsil etmektedir⁵.

Osmanlıda Tanzimat hareketiyle beraber belirgin bir şekilde kıpırdamaya başlayan yenileşme çabaları çağdaşlaşma bilincini omuzlarında taşıyan genç ihtilâlcileri “*İttifak-ı Hamiyet*” bayrağı altında birleştirmiştir⁶. Daha sonra Yeni Osmanlılar adını alan bu hareket devletin felâket politikalarını önlemeye çalışmıştır. Avrupa’da Jön Türk olarak bilinen Yeni Osmanlı hareketi İngiltere’de basın donanma etkisindeki gücünü görerek 1860’da *Agâh Efendi* vasıtasıyla **Tercüman-ı Ahvâl** gazetesini çıkarmaya başlamıştır⁷. Osmanlı aydınlanmasının öncüsü ve batılı değerlerin Osmanlıya giriş kanallarından biri olan basının yenileşme seyrinde lokomotif rolünü üstlenmesiyle, “*yaralı bilinç*” travmasından kurtulmaya çalışan ve “*kağnıyı öküzün önüne koşmuş*”⁸ olan eski Osmanlının yerine “*atı arabanın önüne koşan*” genç Türk aydınları tarihteki yerlerini almaya başlamışlardır.

Türk çağdaşlaşması açısından taklitçi, akılcı ve meşrutiyeti hedefleyen Tanzimat hareketi II. Meşrutiyetle beraber inkılâpçı bir aydın tipinin yaratılmasını sağlamıştır⁹. İkinci Meşrutiyet’in ilk yıllarında büyük bir özgürlük patlaması olmuş ve II. *Abdülhamid*’in sansür baskısı altında ezilen Türk aydını, yüzlerce dergi ve gazeteyi Türk fikir tarihine hediye etmiştir. Meşrutiyetin özgürlük ortamında “*Osmanlı Devleti nasıl kurtarılabilir?*” sorusuna cevap arayan İslâmcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük ve batıcılık gibi fikir hareketleri 1908’den sonra hız kazanarak daha çok ideolojik bir hüviyet kazanmaya başlamışlardır. *B. Lewis*’e göre siyasal tartışmalarla birlikte günlük sorunlarla ilgili tartışmalar da gündeme taşınırken Avrupa basınından alınan eksik siyasî

⁵ Hıfzı Veldet, “*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*”, **Tanzimat I**, Maarif Vekâleti, İstanbul 1940, s. 140-208.

⁶ 1865’de oluşturulan, bu “*ittifak-ı Hamiyet*” grubunun üyelerini Ş. Mardin şöyle sıralar: *Ebuzziya, Mustafa Fazıl Paşa, Mehmed Bey, Nâmık Kemal Bey, Ayetullah Bey, Reşad Bey, Agâh efendi ve avamdan Ahmed*. Geniş bilgi için bk., Şerif MARDİN, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 17-20.

⁷ M. Nuri İNUĞUR, **Basın ve Yayın Tarihi**, 3. bs., Der Yay., İstanbul 1993, s. 184-190.

⁸ Daryus SHAYEGAN, **Yaralı Bilinç-Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni**, (Çev. Haldun BAYRI), Metis Yay., 4.bsk., İstanbul 2002, s. 93.

⁹ Ercüment KURAN, **Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, (Der. Mehmet ERDOĞAN), Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 138-140.

yorum ve eleştiriler İttihat ve Terakki partisinin etrafında şekillenmeye başlamıştır¹⁰.

Batıcı fikir akımının önemli temsilcilerinden olan *Celâl Nuri, Abdullah Cevdet* ve *Kılıçzade Hakkı* Müslüman Osmanlı-Türk dünyasının niçin geri kaldığı sorusunda ortak bir tavır sergilerlerken, modern batıya ne kadar yaklaşmalıyız? sorusunda farklı tavırlar sergilemeye başlamışlardır. Bu noktada, “*batı uygarlığının niteliğinin ne olduğu, hangi niteliğiyle Türk ya da İslâm toplumu üzerinde etki yaptığı*”¹¹ meselesi esas tartışma alanını oluşturmuştur.

Osmanlı yenileşme sürecine işaret eden kavramlarsa, “*garplılaştırma-garplılaştırma-batılılaşma*”¹², “*Avrupalılaştırma*”, “*batıcılık-batıcılıştırma*”, “*muasırlaşma-asrileştirme*”, “*çağdaştırma-çağdaşlık*”, “*modernleştirme*”, “*teceddüt-tecdit-yenileştirme*”, “*medenileştirme*”, “*geliştirme-ilerleme*” vs. şeklinde kendini göstermiştir. Birbiriyle ilintili olan bu kavramların en yalın ve doğru ifadesi ise “*daha iyi ve mutlu yaşamak*” hasreti olarak özetlenmektedir¹³. Bu kavramlar farklı ideolojik duruş sergileyen Osmanlı aydınları tarafından değişik şekillerde yorumlanmışlardır. Bu yaklaşımlarla birlikte, Osmanlı batılılaştırma süreci *İ. Ortaylı*'ya göre adı konmadan başlamıştır ve pragmatik bir yaklaşımı içermektedir¹⁴.

Osmanlıdan cumhuriyete geçiş süreciyle birlikte Türkiye yeni medeniyet sahasına adımını atmıştır. Buna göre girilen medeniyetin, “*Avrupa'nın yeni mucizesi akıl ve kanundur. Kanun bu yeni dinin getirdiği hükümlerin temelidir. Yeni değerler dünyasının başında adalet, hak ve hikmet*” gibi kavramlar bulunmaktadır¹⁵. Bu noktaya ulaşırken modern tarihçiye düşen görev ise, konuya Annales ekolü açısından yaklaşan *B. Yediyıldız*'a göre, tarihte yenilikler yapabilmeyenin en önemli şartı ‘onun metodolojisi ve epistemeolojisi üzerinde

¹⁰ Bernard LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin KIRATLI), TTK., Ankara 1988, s. 231.

¹¹ Niyazi BERKES, *Türkiyede Çağdaştırma*, (Haz. Ahmet KUYAŞ), Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2002, s. 412-415.

¹² *M. Belgeye göre; “Dünya’da ‘Batılılaştırma’ adıyla tanınan bir süreç , bir program, bir fiil varsa, bunun ilk örneği Osmanlı ve Rus İmparatorluklarında”* görülmüştür. Murat Belge, “*Batılılaştırma: Türkiye ve Rusya*”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce-Modernleştirme ve Batıcılık*, C. 3, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 43.

¹³ Uygur KOCABAŞOĞLU, “*Sunuş*”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce-Modernleştirme ve Batıcılık*, C. 3, s. 13.

¹⁴ İlber ORTAYLI, “*Batılılaştırma Sorunu*”, *Tanzimattan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yay., 1983, s. 134-138.

¹⁵ Hilmi Ziya ÜLKEN, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yay., C. 1, İstanbul 1966, s. 80-81.

yapılmış ve yapılacak olan araştırmaların niceliğine ve niteliğine bağlı' olmaktan geçmektedir. Buna göre geçmişin ilmi olan tarih, değişmenin ve ilerlemenin de ilmi olmak zorundadır¹⁶.

Burada verilen tarihçi bilinciyle, Türkiye'de son dönemlerde Türk yenileşme tarihi üzerine artan bir ilgiyle çeşitli çalışmalar yapılırken, bu çalışmalarda daha çok II. Meşrutiyet aydınlarının yeni bir "ethic" yarattıkları fikri üzerinde durulmuştur¹⁷. Bu tartışmalara konu edilen önemli şahıslardan biri de *Celâl Nuri* olmuştur. Buna göre buraya kadar verilen tarihi perspektif ışığında *Celâl Nuri*'nin Türk yenileşme tarihindeki yerinin görülebilmesi için, onun öncelikle fikrî-siyasî görüşlerinin bilinmesi gerekmektedir. II. Meşrutiyet döneminin Türkiye Cumhuriyeti'nin lâboratuvarı olduğu kabul edilecek olursa, günümüzde devam eden batı kaynaklı problemlerin önemli bir kısmının kökeni de bu dönem içerisinde aranmalıdır. Dolayısıyla bu makalede, öncelikle cumhuriyetin mimarlarından olan ve meşrutiyet dönemini bizzat yaşayarak problemlere çözüm yolları getirmeye çalışan *Celâl Nuri*'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra Osmanlı'nın niçin geri kaldığı ve çıkış yollarının neler olduğu *Celâl Nuri*'nin bakış açısıyla ele alınacaktır. Bu bağlamda *Celâl Nuri*'nin kurtuluş reçetesi olarak ortaya koyduğu fikir hareketleri üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Bu fikir hareketleri ise Türk çağdaşlaşma tarihinin önemli kesitlerini oluşturmaktadır. Bu şekilde günümüz Türk aydınının kökeni, geçmişe uzanan problemler karşısında, neler yapması ya da yapmaması gerektiği konusunda ortaya ilkesel anlamda bazı sonuçlar konmuş olacaktır.

I. CELÂL NURİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. Hayatı

Celâl Nuri, 15 Ağustos 1882 yılında (H. Gurre-i şevval 1299) Gelibolu'da doğdu¹⁸. Babası Meclis-i Ayan üyesi *Mustafa Nuri Efendi*, Girit'in Kandiye

¹⁶ Bahaeddin YEDİYILDIZ, "Metodoloji ve Çağdaş Tarihçilik", 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fak. Dergisi, S. 1, Samsun 1986, s. 25-35.

¹⁷ M. Şükrü HANİOĞLU, "II. Meşrutiyet Dönemi 'Garbcılar'ı: Yeni Ber 'Ethic' Yaratma Fikri", Türkiye Günlüğü, S. 2, Mayıs 1989, S. 23-26; dergideki batıcılıkla ilgili diğer tartışmalar için bk., s. 2-77.

¹⁸ TBMM Azayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası, TBMM Arşivi .*Celâl Nuri*'ye ait 180 numaralı dosya; Haydar Kemal (*Celâl Nuri*'nin müstear ismi), **Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul H. 1331/1913, s. 8 ; Giridi Ahmed Sâkî, **Celâl Nuri Bey ve Cezrî Fikirleri**, Dersaadet 1338-1335/ 1919, s. 4, ayrıca burada, *Celâl Nuri*'nin asıl isminin *Mehmed Celâleddin* olduğu, babasına bağlılığından dolayı, *Nuri* mahlasının ilâve edildiği belirtilir; **TMMM Albümü**

eşrafından *Helvacızâde* ailesine mensuptur¹⁹. *Mustafa Nuri Efendi* (Kandiye H. 1267/1851-İstanbul 1923) 1876 meclisinde zabıt kâtibi; Girit, Bağdat, Adana mektupçusu; Adana merkez, Gelibolu, Sakız, Serez, Dedeoğaç mutasarrıflığı; Musul, El-Aziz, Erzurum, Ankara, İşkodra, Sivas valiliği; 1908 de Hazine-i Hâssa Nazırlığı; 1908-1922 tarihleri arasında ise Osmanlı Âyan Meclisi'nde üyelik yaptı²⁰. *Celâl Nuri* onun büyük oğlu olmakla birlikte, *Suphi Nuri* ve

1920-1991, Ankara 1994, s. 20; 15 Ağustos 1882-2 Kasım 1938 tarihleri arasında yaşayan *Celâl Nuri*'nin doğum ve ölüm tarihleri birçok kaynakta yanlış olarak verilmiştir: İbrahim Alâeddin (GÖVSA), **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul 1946, s. 80 de (1877-1939); Günay ALPAY, "*Djelal Nuri*", **The Encyclopedia Of İslam**, Leiden 1971, s. 1118, (1877-1938); **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, C.6, s. 2967, (1882-1938) **Türk Ansiklopedisi**, C. 20, Ankara 1972, s. 73 de (1877-1939); **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul 1981, C. 4, s. 359 da (1877-1938) **Meydan Larousse**, C. 6, İstanbul 1973, s. 296; **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul 1985, s. 1419; ve İhsan İŞİK, **Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi**, Ankara 2001, s. 483 de aynı şekilde (1877-1939) tarihleri hatalı olarak verilmiştir.

Yine, Hilmi Ziya ÜLKEN, **Türkiye de Çağdaş Düşünce Tarihi**, C. II, Selçuk Yay., Konya 1966, s. 657,(1870-1939); Süleyman Hayri BOLAY, **Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, Töre-devlet Yayınevi, II. bsk.,(diğer baskılarında da aynı hata vardır) İstanbul 1979, s. 116,(1877-1939); **Reşid Halid Gönç'ün Koleksiyonundan- Bab-ı Âli'nin Hatıra Defteri**, 3. Bölüm, (Haz. Ayhan YETKİNER), Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1988, s. 85'de(1877-1939); Özer OZANKAYA, "*Cumhuriyeti Hazırlayan Düşünce Ortamı*", **A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 42, No. 1-4, 1987, s. 130, (1870-1939). *Haydar Kemal*'i kaynak göstermesine rağmen, Mehmet AKGÜN, **Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,Ankara 1988, s. 345'de (1877-1939) ve Sami N. ÖZERDİM, "*Celâl Nuri İleri ve Dilimiz*", **Türk Dili**, S. 137, Ankara 1963, s. 271'de de (1877-1939) olarak hatalı vermiştir. *Celâl Nuri*'nin doğru olan doğum ve ölüm tarihleri (1882-1938)'dir.

¹⁹ Haydar Kemal(Celâl Nuri), **Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey**, s. 9; Helvacı unvanı, yeniçeri ocağında bir rütbe-i askeriye idi. Evlâd-ı Fatihandan olan *Helvacızâde Salih Tosun Efendinin* mahdumu olan *Nuri Beyin* ecdadı, Girit'in diğer Müslüman ahalişi gibi Girit'in fethine gelen askerlerden olup, annesi tarafından, Konya'dan gelen yeniçeri efendisi Zâde ailesine mensubiyetiyle her iki yönden ırkımızı şan ve celâdetle dünyaya tanıtan askerlerimize merbuttur. Ayrıntılı bilgi için bk., (İmzasız), "*Son Derece Müessif ve Hazin Bir İrtihal*", **İleri**, No. 1967, 29 Temmuz 1339/ 1923, s. 1.

²⁰ Yılmaz ÖZTUNA, **Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)**,C. 2, Kültür Bak. Yay.,Ankara 1996, s. 690. Sicil-i Ahvâl defterindeki görev yerlerinin tarihi sıralanışı şu şekildedir: 1284-Turhal Sancağı Tahrirat Kalemi; 1285-Aydın Vilâyeti Mektupçu Kalemi Kâtipliği; 1287-Prizren Vilâyeti Mutasarrıf Meclisi İdare Kâtipliği-1289 Başkâtipliği; 1290-Tuna Vilâyeti Pasaporthaneler Müdürlüğü; 1294-İstanbul'a dönerek Meclis-i Mebusan Zabıt Kâtipliği; 1295- Bağdat Vilâyeti Mektupçuluğu Mümeyyizliği; 1296-Girit Vilâyeti Mektupçuluğu, Bağdat Vilâyeti Mektupçuluğu; 1297-Adana Vilâyeti Mektupçuluğu; 1299-Adana Merkez Mutasarrıfı, Edirne Vilâyeti Gelibolu Sancağı Mutasarrıflığı; 1306-Sakız Sancağı Mutasarrıflığı; 1311-Canik Sancağı Mutasarrıfı, Siroz Sancağı Mutasarrıflığı; 1313 Ankara Vilâyeti vali Muavini; 1314-Dedeoğaç Mutasarrıfı; 1318-Musul Valisi; 1322-Diyarbakır Valisi, Erzurum Valisi. Bk., **BOA, Sicil-i Ahval Defteri**, Defter No., II/334-335.

Sedâd Nuri de diğer çocuklarıdır²¹. *Mustafa Nuri Efendinin* kültür seviyesi bir hayli yüksektir. *Kandiye’li Salih Tosun Efendinin* oğlu olan *Mustafa Nuri*, İzmir Muallimin-i Mahsusa’dan meâlîye kadar yükselmiş, Farsça, Arapça, Fransızca ve Rumca’yı da öğrenmiştir. İlk görev yeri, 17 yaşında iken Turhal Sancağı Tahrirat kalemidir²². “*Güzide*” eserleriyle tanınan *Sırrı Paşa*, *Celâl Nuri Beyin* amcasıdır²³. Annesi *Nefise Hanım* ise Cezair valisi ve Mesnevi-i Şerif şarihi, Güney Arnavutluğun köklü ailelerinden olan (*Dino Ailesi*) merhum *Abidin Paşanın* kızıdır²⁴. *Abidin Paşanın* babası *Hüseyn Ağanın* asıl memleketi Suriye-Şam bölgesi olmakla birlikte daha sonra buradan göç etmişlerdir²⁵.

Celâl Nuri, dünyaya gözlerini açtığında, anne ve baba tarafından zengin bir kültürel ortamda bulunuyordu. Bu ortamda çocukluğunu geçirmeye başlarken, ilk öğrenimini babasının mutasarrıflık görevi sırasında *Sakız* ve

²¹ *Celâl Nuri*’nin çocukluk resmi için bk., Ek-1

²² **BOA, Sicil-i Ahval Defteri**, Defter No., II/334-335. Burada *Mustafa Nuri Efendinin* yukarıda saydığımız görev yerleriyle birlikte, aldığı rütbeler ve maaşıyla ilgili detaylı bilgiler verilmektedir. Asıl dikkât çekmek istediğimiz nokta, *Mustafa Nuri Efendi*’nin Adana Vilâyeti Mektupçusu iken, *Abidin Paşanın* Adana Valisi olmasıdır. Muhtemelen *Abidin Paşanın* damadı olması buradaki görevinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden H.1299’da hemen Adana Vilâyeti Merkez Mutasarrıfı olmuştur. Ayrıca, *Celâl Nuri*, babasının Tuna Vilâyet Meclisi’nde idare başkatibi olarak görev yaptığını belirtir. Bk., “-1293- Ellinci Yıldönümü”, **İkdam**, No. 11519, 19 Mayıs 1929, s. 2.

²³ *Mustafa Nuri*’nin kardeşi olan *Selim Sırrı Paşa* (Kandiye 1844–1895) Hanya Evkaf Kâtipliği, Yanya Vilâyeti Mektupçuluğu Muavini ve İzmir Vilâyeti Mektupçuluğu yapmıştır. Bu sırada İzmir Valisi olan *Hekim İsmail Paşanın* küçük kızı *Leylâ* Hanımla evlenmiştir. 1936 da vefat eden *Leylâ (SAZ)* ise çok değerli bestekâr ve şairdir. *Sırrı Paşa*, 1877 Tuna Vilâyeti Mektupçuluğu ve Rumeli Beylerbeyliği payesini aldıktan sonra Vidin Mutasarrıflığına nasb edilmiştir. Trabzon ve Diyarbakır Valiliği de yapan *Sırrı Paşanın* :**Ahsenül Kısas**; **Sırrı Kur’an**, **Sırrı İnsan**, **Sırrı Üstüva**, **Ruyetullaha Dâir Risale**, **Arayı Milel**, **Ruh**, **Şerhi Akaid ve Haşiyeleri Tercemesi**, **Mektubat** gibi de eserleri mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Hattatlar**, Maarif B.evi, İstanbul 1955, s. 755-756.

²⁴ *Abidin Paşanın* (1843-1908) babası *Prevezeli Ahmed Dino* Beydir. (*Sultan Abdülaziz*’in muhafızı), Silâhşör-i şehriyari, kaymakam, mutasarrıf ve Diyarbekir, Harput, Sivas, Selânik(1880), Ankara, Adana, Cezair Bahr-i Sefid Valiliği, Hariciye Nazırlığı ve vezirlik de yapmıştır. *Abidin Paşa*, Arapça Farsça, Fransızca, Arnavutça ve Rumca bilmektedir. *Abidin Paşanın* mallarının mirasıyla ilgili bk., **BOA, Cevdet Adliye**, No. 216. Ayrıca, bu aile hakkında geniş bilgi için bk. ÖZTUNA, **age**, s.690-691; *Abidin Paşa* ve Mesnevi şerhiyle ilgili bir Yüksek Lisans çalışması için bk.; Nuri ŞİMŞEKLER, **Abidin Paşa ve Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif** (Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1992,(X+ 101 s.).

²⁵ Taha TOROS, “*Abidin Dino*”, **Tarih ve Toplum**, S. 121, Ocak 1994, s. 29.

*Canik*²⁶ sancakları taşra mekteplerinde ve orta öğrenimini de, leylî olarak yazıldığı(1894) *Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi* 'nde tamamlamıştır²⁷.

Celâl, çocukluk devrinde, “firâset fişkuran cevval dimağıyla”²⁸ tuhaf oyunlar bulmakta, neşeli, azimli, inatçı olmakla birlikte ebeveynine karşı samimi ve oyunlarında bile ciddî idi. Kabına sığmayan, belki yaramaz fakat dersini çabuk öğrenen *Celâl*, daha beş yaşında iken, hususî ders veren ihtiyar muallimine “Hoca Efendi, karalama yazacağınıza, bana daha büyük ders gösteriniz. Ben artık çocuk değilim” demiş ve hocası her gün *Celâl*'e iki sahife yazı yazdırmaktan vazgeçmiştir. Kitap merakı da bu dönemde başlayan²⁹ *Celâl*'in babasından dinlediği ilk hikayeler de 93 harbine aittir³⁰.

Celâl, *Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi*'nde yatılı olarak okurken hafta sonu eve gitme izni olmadığı³¹ zamanlarda yatakhânedede klasik eserler okumaktadır. Bunlardan *Bossuet*'in, **Tarih-i Kâinat Üzerine**³² adlı eserinin etkisiyle ders hocalarını metodolojik olarak sorgulamaya başlamıştır. *Zihni* ve *Feyzi efendilere* kendisini ispat etmekle beraber, Türkçe kitâbet hocası *Atâ Beyin*, kompozisyon dersinde *Celâl*'i takdir etmesinden dolayı, bu dönemden itibaren muharrirlik mesleğine doğru bir ilginin başlamasına neden olmuştur³³.

²⁶ BOA,Sicil-i Ahval Defteri, Defter No. II/ 334-335; Çocukluğunu geçirdiği yerlerle ilgili olarak *Celâl Nuri*, “Gelibolu’da ,Sakız’da, Midilli’de, Rodosta..çocukluğumun hayli senesi(ni)şu dört kasabada geçirdim” diyecektir. bk., *Celâl Nuri*, “Osmanlı Devleti Ölürlen...Eski Devrin Dört Direği”, **Vakit**, No.5444, 6 Mart 1933, s. 4.

²⁷ Haydar Kemal(Celâl Nuri), **Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey**, s. 9-10. Bu mekteplerle ilgili elinde diplomasının olmadığını belirtir; Sâkî, **age.**, s.5.

²⁸ Amerika’dan dönerken 1914 yılında *Celâl Nuri*’yle Paris’te karşılaşan ve bir süre sohbet eden, Cafer Seydahmet KIRIMER, **Bazı Hatıralar**, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 1993, s. 99’da, yukarıda kullanılan ifadeye benzer şekilde, *Celâl Nuri* için “Cevval bir zekaya sahipti” cümlesini kullanır.

²⁹ Sâkî, **age.**, s. 5; *Giridi Ahmed Sâkî*’den farklı olarak, derslerde tembel olduğunu belirten *Celâl*, “lâkin istikbâli keşfetmek isteyen, Jules Verne’nin fenni masallarını okurdum” şimdi ise realite değişmiştir, der. *Celâl Nuri*, “Yarım Asırda...”, **Yılmaz**, No. 6, 6 K.sânî 1931, s. 2; Ayrıca, Teselya Muharebesinden sonra, askerlerimizin Girit’ten çekildiği sıralarda Siroz’da Mutasarrıf bulunan babası *Nuri Efendi* (1894), padişahın teslimiyetçi zihniyetine karşı mücadele etmiş ve bu dönemlerde *Celâl Nuri*’de de vatan ve millet sevgisi oluşmaya başlamıştır. Bilgi için bk , *Celâl Nuri*, “Türk İnkilâbının Neticeleri-I”, **İkdam**, No. 11201, 30 Haziran 1928, s. 2.

³⁰ *Celâl Nuri*, “-1293- Ellinci Yıldönümü”, **İkdam**, No. 11519, 19 Mayıs 1929, s. 2.

³¹ İzinsiz kalma tabirini, ailesi İstanbul’da bulunmayan ve hafta başı gidecek yeri olmayan talebe durumu olarak açıklar. Bk., *Celâl Nuri*, **Yelda**, Defter No. 2, Malta 20.12.1920, s. 3.

³² Yapılan bu çalışmada yabancı yazarların eserleri genel olarak faydalandığımız kaynaklarda geçen şekliyle Türkçe olarak verilmiştir.

³³ *Celâl Nuri*, “Hakk-ı Mâzi, Hakk-ı Hâl, Hakk-ı İstikbâl”, **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, No. 34-65, 27 Nisan 1918, s. 625-629; Sâkî, **age.**, s. 5; *Hacı Zihni Efendi* Arapça, *Feyzi*

Ayrıca, Galatasaray Mektebi'ne kaydedildiği ilk günlerde, *Hat dersi muallimi Hattat İzzet Efendi, Celâl'e, "babadan, anadan hep memurzâdesin; büyüdüğünde sen de, sayei şahaned, memur olacaksın... Tüccar, esnaf olacak değilsin. Onlar ayıp şeyler. Evveli yazı, ahiri yazı"*³⁴ şeklinde telkinlerde bulunmaktadır.

Celâl, Galatasaray Mektebi'nden sonra, 19 yaşında *Mekteb-i Hukuk'a (1901)* başlamış, hukuk öğrenimini sürdürürken; bir taraftan da Hariciye Nezareti Tahrirât-ı Hariciye Kalemine devam etmiştir. Buraya intisap etmekten maksadı ise memur olmak değil, "*Fransızca siyasî usûl-i tahrirdeki rûsûh ve melekesini*" takviye etmektir. Bu ehliyeti de gıpta edilecek derecede elde etmiştir³⁵. Hukuk mektebinde, mecelle-i ahkâm-ı adliye, ahkâm-ı fıkhiye unvanı altında biraz hukuk-ı medeniye ve ceza kanunnâme-i humâyûn'u, usûl-i muhakemât-ı cezaiye diye bir miktar ceza hukuku dersi gördüğünü belirtir. Ancak Sultan II. *Abdülhamid* devrinde, mektepte hukuk-ı esâsiye dersi pek okutulmamaktadır³⁶.

Hukuk mektebinde *Celâl Nuri*, hocalarının gözüne girmeyi başarmıştır. Arazi Kanunundan imtihan olmuş ve *Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü Efendinin* sorularına iyi cevaplar vermesi üzerine *Celâl'i* takdir eden *Hüsnü Efendi* "*oğlum,...bir telâffuz hatası olmasaydı imtihanınız gerçekten pürüzsüz olacaktı. Bununla beraber sizi tebrik ederim*"³⁷ diyecektir. Hukuk öğrenimi sırasında

Efendi Farsça, *Ali Haydar Efendi* ise mecelle hocasıdır. Bilgi için bk., *Celâl Nuri, "Osmanlı Devleti Ölürlen...Ben Nasıl Cehaleti Tahsil Ettim?"*, *Vakit*, No.5405, 24 K.sânî 1933, s. 4.

³⁴ *Celâl Nuri, "Osmanlı Devleti Ölürlen...Tarihe Kavuşanlardan:"*, *Vakit*, No. 5440, 2 Mart 1933, s. 4. Ayrıca burada verilen bilgilerden, eğer bir eksiklik yoksa, *Celâl'in* sınıf numarasının 3 olduğunu anlıyoruz.

³⁵ *Sâki, age.*, s. 5-6; Hukuk mektebine giriş tarihinin 1901 olması gerekmektedir. Bununla ilgili olarak 1923 yılındaki bir yazısında,bundan 22 sene önce hukuk mektebine girdiğini söyler. Bilgi için bk., *Celâl Nuri, "Memur Tabakası-2"*, *İleri*, No. 1790, 27 K.sânî 1339/ 1923, s. 2.

³⁶ *Celâl Nuri, "Fenn-i Hukuktaki İnkılâb Hakkında Musahebe"*, *Ceride-i Adliye*, Sene. 1,Sayı. 1,Ocak 1922,s.41-45; Aynı yazı,*Yarın Mecmuası*, No.19, 23 şubat 1338/1922,s. 4-5 de de verilmiştir. Buradaki bilgilere göre, muallimlerden merhum *Hakkı Paşa*, derslerinde gümrükten mal kaçırmcasına az da olsa Hukuk-ı esâsiyeden bahsetmektedir. Hukuk-ı düvelin tedrisinde sakınca yoktur. Hukuk-ı idarede ancak usûl-i idare şeklinde ve hukuk noktaları dikkate alınmadan okutulmaktadır. *Celâl Nuri*, bu dersleri önemsiz bulduklarından, hukuk-ı medeniye, cezaiye ve ammeye dâir Paris Darülfünunu'ndan ders notları getirttiklerini ve bu şekilde ilmi müktesebat kazandıklarını belirtir.

³⁷ *Celâl Nuri, "Osmanlı Devleti Ölürlen...Çetrefüllerin Foyası Nasıl Meydana Çıkıyor "*, *Vakit*, No.5457, 19 Mart 1933,s. 4; *Celâl Nuri*, Hukuk Mektebi'ndeki sosyal hayatıyla ilgili şu bilgileri verir: Mektepten çıktıktan sonra hava iyiyse, çoğunlukla Sultan Ahmet bahçesine gider, orada arkadaşlarla sohbet ederdik. Arkadaşların bir takımı tavla oynarlardı. Ben maalesef tavla, iskambil, dama ve satrancın cahiliydim. Bundan dolayı çok okur ve

Celâl Nuri, Hariciye Tahrirat Kalemi'ndeki görevinden dolayı da Fransızcasını ilerletmiş, batıda ki gelişmeleri yakından takip etme ve batı eserlerini okuyarak kendini yetiştirme imkânını bulmuştur.

II. Meşrutiyet'in (1908) ilânından üç dört sene evvel *Celâl Nuri*, hukuk mektebinden “*Doktora imtihanına tâbi olarak iyi bir şehâdetnâme*” almıştır³⁸. Hukuktaki doktora sahası, hukuk-ı amme ilmindendir³⁹. *Celâl Nuri*, Hariciye Nezareti'nde çalışırken diplomatlık mesleğinde ilerleyemeyeceğini anlamıştır. Tam manâsıyla açık kalpli bir gençtir. Hâlbuki, “*düşündüğünü söylemek değil, söylediğini düşünmek*” lâzım gelen diplomatlık gibi bir mesleği “*hilkât-ı fitriyesiyle*” telif edememiştir. Mükemmel bir “*hukuk-şinas*” olan *Celâl Nuri Bey*, avukatlıkla da kaynaşamamıştır. Hitabeti iyi ve avukatlıkta başarılı olmasına rağmen bu mesleği de terk etmiştir⁴⁰.

Hukuk Mektebi'nden mezun olduğu yıllarda *Celâl Nuri*, hukuk öğrencilerinin bir yerlere gelmek için diplomalarını aldıktan sonra, “*taşralarda, müddei umumluk, müstantiklik gibi memuriyetlere*” tayin olunduklarında, Adliye Nazırı *Abdurrahman Paşanın* eteklerini öpmeye gittiklerini belirtmiştir⁴¹.

Buraya kadar anlatılanlardan görüleceği üzere *Celâl Nuri*, çocukluk, öğrencilik ve meslek hayatına ilk atılma dönemlerinde, kişilik olarak çevresinde dürüstlüğü ile tanınmış ve değişik kaynaklardan beslenirken farklı arayışlar içerisinde olmuştur. Şüphesiz, onun böyle bir duruş sergilemesinde ailesinin kültür düzeyi ve doğal olarak içinde bulunduğu çevrenin büyük etkisi olmuştur. Özellikle, Galatasaray Mektebi bunun en somut örneğini teşkil etmiştir. Bu okulda iyi bir yabancı dil öğrenen ve aynı zamanda batı medeniyetinin ilk ışıklarını bulacak olan *Celâl Nuri*, hukuk mektebini de bitirdikten sonra sahip olduğu bilgi birikimiyle fırtınalı ve maceralı bir hayatın eşiğine gelmiş oluyordu.

Eğitim hayatını tamamlayan *Celâl Nuri*, çocukluğunda temayül gösterdiği mesleğe gazetecilik mesleğine atılacaktır. *Celâl Nuri*, Fransızca ve Türkçe gündelik bazı gazete ve değişik periyotta çıkan birçok dergide 2444'ü bulan

yorulurdum. Bk. *Celâl Nuri*, “*Osmanlı Devleti Ölürlen...Rüşvet Darülfünunu*”, **Vakit**, No. 5394, 13 K.sânî 1933, s. 4.

³⁸ Haydar Kemal, **Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey**, s.10; *Celâl Nuri*'nin gençlik dönemi resmi için bk., Ek-2.

³⁹ **TBMM Âzayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası**.

⁴⁰ Haydar Kemal, **age.**, s.11.

⁴¹ *Celâl Nuri*, “*Osmanlı Devleti Ölürlen...Osmanlılar Sakallı, Palabıyk Bir Milletti..*”, **Vakit**, No. 5386, 5 K.sânî 1933, s. 4.

makale neşretmiştir⁴². Bu gazetelerden bazıları **Le Courier D'Orient**, **Le Jeune Turc**, **Tanin**, **Âti-İleri**, **İkdam**, **Anadoluda Yeni Gün**, **Yılmaz**, **Vakit** ve **Yeni Adam** ismini taşıırken, dergiler ise **İçtihat**, **Hürriyet-i Fikriye-Serbest Fikir-Uhuvvet-i Fikriye**, **Türk Yurdu**, **Resimli Kitap**, **Edebiyât-ı Umûmiye**, **Yarın**, **Ceride-i Adliye** ve **Hayat Mecmuası** gibi isimlerden oluşmaktadır.

Yukarıdaki basın organlarından **Âti-İleri** gazetesıyla⁴³, **İçtihat**, **Hürriyet Fikriye** ve **Edebiyât-ı Umûmiye** dergileri *Celâl Nuri* için önemli faaliyet alanlarını teşkil etmişlerdir. **İçtihat** hariç tutulacak olursa diğerleri *Celâl Nuri* tarafından kurulmuş basın organlarıdır. Bu gazete ve dergilerde yazan diğer önemli bazı şahıslar ise; *Süleyman Nazif*, *Kılıçzâde Hakkı*, *Abdullah Cevdet*, *Giridî Ahmed Sâkî*, *Abdülhak Hamid [Tarhan]*, *Mehmed Emin [Yurdakul]*, *Cenab Şehabeddin*, *Halid Fahri [Ozansoy]*, *Rıza Tevfik [Bölükbaşı]*, *Mehmed Zeki [Pakalın]*, *Samih Rifat*, *Ercümen Ekrem [Talu]*, *Yahya Kemal [Beyatlı]*, *Aka Gündüz*, *Ruşen Eşref [Ünaydın]*, *Fâtıma Aliye*, *Mahmud Esad [Bozkurt]*, *Enis Behiç [Koryürek]*, *Server Bedii* ve *Köprülüzâde Fuat*'tan oluşmaktadır.

Celâl Nuri kendi çıkarmış olduğu gazete ve dergilerdeki amacını, millet ve devletin menfaatine olmak üzere “*teceddüt*, *tekâmül*, *terakkî*”⁴⁴ ile Türklerin Rönesans’ını açmak, fikrî gelişimi sağlayarak⁴⁵ büyük bir programla Türklere İnkışaf devrini yaşatmak olarak açıklayacaktır⁴⁶. Bu amaçlarla Osmanlı matbuat aleminde kalemiyle milletin bağımsızlığı adına özgürlüklere ve yeniliklere yelken açan *Celâl Nuri*, yazılarındaki eleştiri ve bazen de muhalefet anlayışından dolayı kimi zaman gazetesi kapatılırken, Roma (4 ay) ve Malta sürgünleri (20 ay) gibi üzüntülü olayları da yaşamak zorunda kalmıştır. Onun

⁴² Makalelerin künyeleri için bk., Necmi UYANIK, **agt.**, bibliyografya kısmı.

⁴³ **Âti**'nin sahibi ve baş yazarı *Celâl Nuri*, yazı işleri müdürü *İsmail Subhi Bey*, mesul müdürü de *Mehmed Celâl*'dir. *Gazete Âti* adıyla, 10 Şubat 1335/ 1919 tarihine kadar 393 sayı olarak çıkmıştır. 11 Şubat 1335/1919 tarihinden itibaren, 12-394 numarasıyla **İleri** adıyla çıkmaya başlar. *Suphi Nuri*, hatıralarında gazetenin adını **İleri** olarak koyan şahsın *Talât Paşa* olduğunu belirtir. Bk., Suphi Nuri İLERİ, “*Gazetecilik Hatıralarım*”, **Yeni Adam**, No. 364, 18 İlkanun 1941, s. 14. Gazete, 10 Mart 1336/1920’de üç gün yayın hayatına ara vermek zorunda kalır. 14 Mart 1336/1920 tarihinden itibaren üç gün **Ahvâl** adıyla yayınlandıktan sonra, gazete tekrar dört gün yayın hayatına ara verir. 21 Mart 1336/1920 den itibaren tekrar **İleri** ismiyle yayınlanan gazete, 1 K. evvel 1340/1 Aralık 1924 tarihinde 2436 numarasıyla yayın hayatına son verir. **Âti** gazetesıyla ilgili yapılan bir doktora çalışması için bk., Recep DUYMAZ, **Celâl Nuri İleri ve Âti Gazetesi**, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991.

⁴⁴ (İmzasız), **Hürriyet-i Fikriye**, No. 1, 3 Şubat 1329/16.02.1914, s. 2.

⁴⁵ (imzasız), “*Bismillâhirrahmanirrahim*”, **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 1, No. 22 T. evvel 1332/04.11.1916, s. 1-2.

⁴⁶ Celâl Nuri, “*Âti*”, **Âti**, No. 1, 1 K. sâni 1334/1918, s. 1.

sürgüne gönderilmesi Hürriyet ve İtilâf'ın önemli simalarından olan *Damat Ferit* hükümetleri döneminde olmuştur⁴⁷.

Gazetecilik ve milletvekillik dönemleri fırtınalı geçen *Celâl Nuri*, ilk gençlik yıllarından itibaren 18 yaşında Londra-İngiltere, 27-28 yaşlarında Atina-Yunanistan, Brüksel-Belçika, daha sonra seyahat ve araştırma amaçlı olarak 29 Temmuz-23 Ağustos 1912 tarihleri arasında yaptığı kuzey gezisinde Rusya, Finlandiya, İsveç, Norveç, Danimarka, 1 Temmuz-17 Ağustos 1913 tarihleri arasında Almanya, İskoçya, Norveç, İzlanda ve kutup yakınlarına kadar Avrupa'nın değişik bölgelerine gitmiştir. 17 Nisan-25 Haziran 1914 tarihleri arasında ise daha çok araştırma amaçlı olarak Amerika'yı gezme fırsatı elde etmiştir⁴⁸.

⁴⁷ *Celâl Nuri*'nin ve *Ahmet Emin [Yalman]*'in örfi idare mıntıkası dışına sürülme kararıyla birlikte *Celâl Nuri*'nin 10 Mart 1919'da tutuklandıktan sonra 20 Mart'ta Roma'ya gidişiyile geri dönüşü arasındaki zaman dört aydır. Dönüşü 22 Temmuz 1919'da Dahiliye Nazırı *Ethem Beyin* izniyle olmuştur. *Celâl Nuri*'nin Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına girmesinden sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürülme sebebi Milli Mücadeleye destekleyen milliyetçi bir Türk aydını olarak hareket etmesidir. *Celâl Nuri*'nin Roma ve Malta sürgünleriyle ilgili verilen bilgilerin detayları için bk., “*Celâl Nuri ve Ahmed Emin Beyler*”, *Âti*, No. 430, 19 Mart 1335/ 1919, s. 4; *Celâl Nuri*, “*Muazzaz Karilerime ve Karelerime Elveda*”, *İleri*, No. 432, 21 Mart 1335, s. 1; (İmzasız), “*Yarın Sabah Saat Dokuzda Sermuharririmiz Geliyor*”, *İleri*, No. 552, 22 Temmuz 1335/ 1919, s. 1; (İmzasız), “*Tevkifat Hakkında*”, *Türkçe İstanbul*, No. 102, 12 Mart 1335 / 1919, s. 1; (İmzasız), “*Dünkü Tahliyeler*”, *İleri*, 424, 13 Mart 1335/1919, s. 1; M. Tayyib GÖKBİLGİN, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1959, s. 52-56; (İmzasız), “*Gazeteci Arkadaşlar*”, *Tasvîr-i Efkâr*, No. 3684, 18 Mart 1335/1919, s. 2; **BOA**, *Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti*, No. 53/1, 11 Şevval 1337/10 Temmuz 1919, 53/2 no'lu belgede, *Celâl Nuri*'yle ilgili “*Polis Müdüriyeti Umûmiyesine*” çekilen telgrafta, “*Avrupa'da bulunan İleri gazetesi sermuharri Celâl Nuri Beyin Dersaadete avdetine müsâade edilmiş olduğu ...Nuri Beyin muvâsalatında kat'iyen kendisine ilişilmemesi beyan olunur*” denilmektedir; “*Celâl Nuri Bey Geldi*”, *İstiklâl Harbi Gazetesi*, No. 64, 25 Temmuz 1335/ 1919, s. 2; Bilâl ŞİMŞİR, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Y.evi, 2. bs., İstanbul 1985, s. 179-180; Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, *Yok Edilmek İstenen Millet*, Selek Yay., İstanbul 1957, s. 76-77; Ayrıca, *Celâl Nuri*'nin tutuklanması ve *Rauf Ahmet* Beyden haber alınmamasıyla ilgili bilgiler Heyet-i Temsiliye tarafından Sivas Valisi *Reşid Paşaya* 27 Mart 1920 tarihli bir telgrafta bildirilmiştir. Bk., **AÜ TİTE Arşivi**, Sıra No. 1066, Kutu. 20, Belge (Gömlek) No. 56, 28. 3. 1336/1920 tarihli belge; (İmzasız), “*Celâl Nuri Beyle Mülakat*”, *Yarın Mec.*, No. 5, 10 T.sânî 1338/1922, s. 8; Ahmed Emin YALMAN, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I, (Yayına Haz. Erol Şadi ERDİNÇ), Pera Turizm ve Tic. A.Ş., 2. bs., İstanbul 1997, s. 572-573.

⁴⁸ Bu ülkelere gidiş-geliş ve seyahat türü anlatımları için bk., *Celâl Nuri*, *Şimâl Hatıraları*, Matbaa-i İctihad, H. 1330/1912; *Kutub Musâhabeleri*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H. 1331/1913; Djelal Noury (Celâl Nuri), “*Lettre du Nord*”, *Le Jeune-Turc*, No. 227-228, 230, 17-18, 20 Août 1912, s. 1; “*Lettre du Nord*”, *Le Jeune-Turc*, No. 233, 23 Août 1912, s. 1;

Celâl Nuri'nin siyasî hayatı ise 22 Kasım 1919'da Gelibolu milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girme hakkı elde etmesiyle başlamıştır⁴⁹. Malta sürgününden sonra TBMM'de I-II. dönem Gelibolu, III-IV. dönem Tekirdağ milletvekili olarak 8 Şubat 1935 tarihine kadar görevine devam etmiştir⁵⁰. *Celâl Nuri*, Meclis-i Mebusan'da Misak-ı Milli'nin muharrirliğini yaparken⁵¹ TBMM'de de 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen ve 105 maddeden oluşan *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nun Mazbata Muharrirliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur⁵².

Celâl Nuri'nin siyasî hayatında yaşamış olduğu en büyük olay Lozan Antlaşması'ndan sonra kanunsuz bir şekilde yurda dönmek isteyen Rum ve Ermeniler konusuna gösterdiği ilgi ve eleştirilerden kaynaklanmıştır. Olay, meclis içindeki bazı milletvekillerinin "*İş Komitesi*" adı altında Rum ve Ermenilerin Türkiye'ye dönmesinde parmakları olduğu iddialarını *Celâl Nuri*'nin kardeşi olan *Suphi Nuri*'nin **Son Telgraf** gazetesinde ortaya atmasıyla başlamıştır. *Celâl Nuri*'nin de konuyla ilgili soruşturma istemesi gazetelerde adı geçen bazı memurlarla birlikte milletvekili olan *Kılıç Ali* ve *Yunus Nadi*'yi kızdırmış ve **İleri** gazetesini basan (Rize milletvekili *Rauf Bey*le beraber) *Kılıç*

"*Lettre du Nord*", **Le Jeune-Turc**, No. 234, 24 Août 1912, s. 1; Celâl Nuri, "*Mukaddime-Hoca Etem Mahmut Esad Efendi Hazretlerine*", **Hürriyet-i Fikriye**, No. 1, 3 Şubat 1329/ 16.02. 1914, s. 2; "*İngiltere'de Güzel Bir Tedenni*", **İkdam**, No. 11298, 5 T.evvel 1928, s. 2; , "*Osmanlı Devleti Ölüerken...Suratı Sayesinde Milyoner Olan Salomon Bey*", **Vakit**, No. 5442, 4 Mart 1933, s. 4; Amerika'ya gidiş haberi, "*Celâl Nuri Beyin Azimeti*", **Hürriyeti Fikriye**, No. 10, 10 Nisan 1330/23 Nisan 1914, s. 16'da verilmiştir. Dönüş haberi de, **Uhuvvet-i Fikriye**, No.1-17, 12 Haziran 1330/ 25.06. 1914, s. 1'de verilmiştir; (imzasız)"*Mâverâ-yı Atlası'den*", **Uhuvvet-i Fikriye**, No. 5-21, 10 Temmuz 1330/23.07. 1914, s. 1.

⁴⁹ *Celâl Nuri*'nin milletvekili olarak meclise girmesiyle ilgili haber, **İleri**, No. 673, 23 T.sânî 1335/1919, s. 1'de yayınlanmıştır.

⁵⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1991**, Ankara 1994, s. 20.

⁵¹ (İmzasız), "*Celâl Nuri Bey*", **Yarın**, S. 42, 14 Eylül 1338/19122, s. 287.

⁵² *Celâl Nuri*'nin mecliste aldığı görevler şu şekildedir: Kanûn-ı Esâsî Encümeni Riyasetine seçilişi ve onunla ilgili haber, **TBMM ZC.**, I/16, 7.2.1338/1922, s. 254; **İleri**, 10 Şubat 1338/1922, s. 1; Kanun-ı Esâsî Encümeni Azalığı, **TBMM ZC.**, I/24, 8.11.1338/1922, s. 430; İktisat Encümeni Katipliği, **TBMM ZC.**, I/25, 20.12.1338/1922, s. 469; İkinci dönemde, Kanûn-ı Esâsî Encümeni'ne Dördüncü şubeden tekrar seçilişi, **TBMM ZC.**, I/28, 8.3.1339/1923, s. 43; İktisat Encümeni Mazbata Muharriri, **TBMM ZC.**, I/28, 8.4.1339/1923, s. 473; Kanûn-ı Esâsî Encümeni Mazbata Muharriri ve aynı zamanda Hariciye Encümenine seçilişi, **TBMM ZC.**, II/1, 16.8.1339/1923, s. 71-72/ II/2, 12.9.1339/1923, s. 35-36; Nizamnâme-i Dahiliye Encümeni Mazbata Muharrirliği, **TBMM ZC.**, II/30, 14.3.1927, s. 132; Teşkilat-ı Esasiye ve Muhtelit Encümeni Azalığı **TBMM ZC.**, III/2, 2.2.1928, s. 128. Görüldüğü gibi, *Celâl Nuri*, saltanat, hilâfetin kaldırılması, cumhuriyetin ilânı, Teşkilat-ı Esâsiye'nin hazırlanışı ve *Chester Projesini* kabul eden İktisat Encümeninin Mazbata Muharriri olarak önemli görevlerde bulunmuştur.

Ali Celâl Nuri'yi 30 Temmuz 1924'te yaralamıştır. Bu olayın gelişim sürecinde 21 Mayıs 1924'te İçişleri Bakanı *Ferit[Tek] Bey* istifa etmiş ve yerine *Recep [Peker]* geçmiştir. *Celâl Nuri*'nin dövülme olayı Türk basınında önemli bir yankı bulmuş ve haftalarca bu konuyla ilgili yazılar yayınlanmıştır. Bu olaydan sonra *Celâl Nuri* bir süre gazete yazılarına ara vermek zorunda kalmıştır⁵³.

Celâl Nuri, 2 Kasım 1938 tarihinde hayata gözlerini kaparken⁵⁴, sekiz gün sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün ölümü, *Celâl Nuri*'yle ilgili yazıların gündemden düşmesine neden olmuştur. Türk düşünce ve basın tarihinin önemli simalarından olan *Celâl Nuri*'yle ilgili, basında bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre *Celâl Nuri*, kıymetli bir ilim adamıdır⁵⁵ ve kalemiyle memlekete çok büyük hizmetler yapmıştır. Eserleri millî kütüphanemizde mutena bir yer işgal etmiştir⁵⁶. *Ahmet Mithat*'tan sonra Türk fikir tarihinde değişik konularda en çok eser vermiş bir Türk aydınıdır⁵⁷.

⁵³ Burada geçen konu ve dövülme olayıyla ilgili kaynaklar için bk., Zengin Ermeni ve Rumların İstanbul'a dönmesiyle ilgili Meclisteki asıl görüşmeler 14 Nisan 1924 tarihinde olmuş ve *Zonguldak Mebusu Halil, Erzurum Mebusu Rüşti ve Saruhan Mebusu Reşat*'ın ecnebilerle ilgili söylenenlerin doğru olup olmadığını sormaları üzerine, *Dahiliye Vekili Ferit Bey*, "Benan Değirmeciyan tarafından Dahiliye Vekaleti'nde ikinci derecede bulunan memurlardan birisine Bank-ı Osmânî vasıtasıyla 4500 lira para gönderdiği"nin sabit olduğu ve bu konunun araştırıldığını söylemesi kendisini zor durumda bırakmış ve *Zonguldak Mebusu Halil Bey, Ferit Beyi* konuya hassasiyet göstermemesinden dolayı eleştirmiştir. "Efendiler! Sakarya'nın çamurlu sularına karışarak ummamı ebediyete aktıran kanlar niçin akıtılmıştı?" sorusunu sorar. Bk., **TBMM ZC.** II/8, 14. 4. 13340, s. 647-652; *Celâl Nuri*, "Mebusların Masuniyeti", **İleri**, No. 2308, 25 Temmuz 1340 /1924, s. 1; *Celâl Nuri*, "Cumhuriyeti Anlıyoruz", **İleri**, No. 2309, 26 Temmuz 1340/ 1924, s. 1; *Celâl Nuri*, "Rum Firariler", **İleri**, No. 2313, 30 Temmuz 1924, s.1 ve "Dâhiliye Vekili Receb Beyin Beyanâtı", s. 1; *Celâl Nuri*, "Hain, Firarî Rumların Avdetine Müsaade", **İleri**, No. 2312, 29 Temmuz 1340/ 1924, s. 1; (İmzasız), "Dün Akşam Ayıntab Mebusu Kılıç Ali Bey İdaremizde Celâl Nuri Beyi Cerh etmiştir", **İleri**, No. 2314, 31 Temmuz 1340/ 1924, s. 1; *Subhî Nuri*, "Vurunuz Efendiler !", **İleri**, No. 2314, 31 Temmuz 1340/ 1924, s. 1; **Son Telgraf** gazetesinin Ermeni ve Rumların yurda döneceğine dair ilk ciddi haberleri, 1 Nisan 1924 günü **Müstakil** adıyla çıkarken burada yayınlanmış ve ondan sonra hükümet tahkikatlara başlamıştır. Bk., (İmzasız), "Heyet-i Tahkikiyeyi ve Gazetemizi Tehdit ediyorlar...", **Son Telgraf**, No. 27, 10 Temmuz 1340/1924, s. 1; (Ahmet Ağaoğlu-İmzasız), "Şantaj", **Hakimiyet-i Milliye**, No. 1167, 9 Temmuz 1340/1924, s. 1; Ahmet Emin YALMAN, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. 2, Yayına Haz. Erol Şadi ERDİNÇ, Pera Turizm ve Tic. A.Ş., 2 bs., İstanbul 1997, s. 941-944.

⁵⁴ Mezarı Rumeli Hisarı'ndadır.

⁵⁵ (İmzasız), "Acıklı Bir Ölüm", **Cumhuriyet**, No. 4201, 3 İ. teşrin 1938, s. 1.

⁵⁶ (İmzasız), "Tekirdağ Mebusu Celâl Nuri İleri Öldü", **Haber**, No. 2424, 3 İ. teşrin 1938, s. 2.

⁵⁷ (İmzasız), "Büyük Bir Kayıp", **Akşam**, No. 7203, 3 T.sânî 1938, s. 10; *Celâl Nuri*'nin ölümünden sonra yapılan bazı değerlendirmeler için bk., Hasan-â(Â)li YÜCEL, "Celâl Nuri İleri", **Akşam**, No. 7207, 7 T.sânî 1938, s. 6; Aka GÜNDÜZ, "Celâl Nuri'nin İki Asıl

Görüldüğü gibi *Celâl Nuri*, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin önemli simalarından biridir.

B. Eserleri

İkinci Meşrutiyet’le beraber yazmaya başlayan *Celâl Nuri*, elli civarındaki kitap ve iki bin iki yüzü aşkın makalesiyle Türk düşünce tarihinde kendisine önemli bir yer edinmiştir⁵⁸. Çok sayıda eser veren *Celâl Nuri*, bu özelliğinden

Hatırası”, **Tan**, No.1179, 9 İteşrin 1938, s. 5, Sadri ERTEM, “*Celâl Nuri-1*”, **Kurun**, No. 7481, 6 İteşrin 1938, s. 6.

⁵⁸ *Celâl Nuri*’nin kaleme aldığı kitap isimleri şu şekildedir: **Une Année de Liberté 1908-1909**, Imprimerie du “*Courrier d’Orient*”, Constantinople 1909; **Le Droit Public et l’İslâm**, Imprimerie du “*Courrier d’Orient*”, Constantinople 1909; **Problèmes Sociaux; Origine du Systême Foncier Ottoman, la Loi Agraire, le Credit Foncier Ottoman, la Question des Dimes, les Vakoufs**, Imprimerie du “*Courrier d’Orient*” Constantinople 1909; **Le Diable Promu “Dieu” Essai Sur le Yezidisme**, Imprimerie du “*Jeune Turc*”, Constantinople 1910; **Cauchemar? Roman, Des Temps Hamidiend**, Pera Edition du “*Jeune-Turc*”1911; **The Sultan-a romance of the harem of Abdülhamid**, London, 1912; **1327 Senesinde Selânik’de Mün’akid İttihad ve Terakkî Kongresi’ne Celâl Nuri Bey Tarafından Takdim Kılınan Muhtıradır**, Müşterekülmenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1327; **Memâlik-i Osmâniyede Emvâl-ı Gayrı Menkûle ve Evkâf Hakkında Celâl Nuri Bey Tarafından Evkâf-ı Hümayûn Nazırı Ekrem Beyefendi ile Defteri Hâkânî Nazırı Abdurrahman Beyefendi Hazerâtına Hitaben Yazılmış Açık Mektub**, Yeri ve Tarihi Yok; **Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-ı Düvel**, Müşterekülmenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul H. 1330; **Mukadderrât-ı Tarihiye**, Matbaa-i İctihad, İstanbul H. 1330; **Şimâl Hatıraları**, Matbaa-i İctihad, İstanbul H.1330; **Târih-i Tedenniyât-ı Osmâniye**, Matbaa-i İctihad, İstanbul H.1330; **Havâic-i Kanûniyemiz**, Matbaa-i İctihad, İstanbul H.1331; **Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H.1331 (Haydar Kemal müstear ismiyle); **İttihâd-ı İslâm-İslâmın Mazisi, Hâli, İstikbâli**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul H. 1331; **Kadınlarımız**, Matbaa-i İctihad, İstanbul H 1331; **Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Tarihiye**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H.1331; **Kutub Musâhabeleri**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1331; **Tarih-i İstikbâl -1- Mesâil-i Fikriye**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H.1331; **Tarih-i İstikbâl -2- Mesâil-i Siyâsiye**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H.1331; **Tarih-i İstikbâl -3-Mesâil-i İctimâiye**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1332; **Anarşizm Hükûmetsizlik Meslek-i Felsefesi**, İstanbul tarihsiz. (**Tarih-i İstikbâl-3-Mesâil-i İctimâiye**’nin bir kısmıdır ayrı basılmıştır); **Müslümanlara, Türklere Hakâret; Düşmanlara Riâyet ve Muhabbet**, Kader Matbaası, İstanbul H.1332; **Hâtemü’l-Enbiyâ**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H.1332; **İlel-i Ahlâkiyemiz**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1332; **Perviz O, Yine O, Hep O - Bir Şi’r-i Nâmanzum**, Zerafet Matbaası, İstanbul 1332; **İttihâd-ı İslâm ve Almanya**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H.1333; **Coğrafya-yı Tarihi, Mülk-i Rum**, Efkâr-ı Cedide Kütübhanesi, Kostantiniye 1917; **Rum ve Bizans**, Efkâr-ı Cedide Kütübhanesi, Kostantiniye 1917; **Türkçemiz, Mesâil-i Hâzıra Hakkında Musâhabât**, Efkâr-ı Cedide Kütübhanesi, İstanbul 1917; **Harbden Sonra Türkleri Yükseltelim**, Efkâr-ı Cedide Kütübhanesi, Kostantiniye 1917; **İştirâk Etmediğimiz Harekât**, Efkâr-ı Cedide Kütübhanesi, İstanbul

dolayı “*Seksen beygir kuvvetinde bir yazı makinesi*”ne benzetilmiştir⁵⁹. *Celâl Nuri*’nin üretkenliğinden dolayı *Süleyman Nazif* şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Celâl Nuri Beyin ilmini kimse inkâr etmez, çok okuduğu için, ilminde ilerleyerek değişir. O, son sistem bir dretnottur (savaş gemisi), fakat dümensiz.*”⁶⁰ *Celâl Nuri*, yazılarında kendi isminden başka *Helvacızade*, *Afife Fikret*, *Haydar Kemal*, *Tarık Celâl*, *Mehmet Celâl* müstear isimleriyle birlikte, Fransızca eserlerinde *Djelal Noury* ve *N. D Helva* gibi isimler kullanmıştır⁶¹.

1917; **Ölmeyen -Masal-**, Efkâr-ı Cedide Kütübhanesi, Kostantiniye 1917; **Merhume**, Efkâr-ı Cedide Kütübhanesi, Kostantiniye 1918; **Kara Tehlike**, Efkâr-ı Cedide Kütübhanesi, Dersaadet 1334/1918; **Ahir Zaman**, Efkâr-ı Cedide Kütübhanesi, İstanbul 1335/1919. (Afife Fikret Müstear ismiyle); **Yelda-Ferda-Fevza-Masal**, (**Yeldâ**, basılmamış defter şeklinde 50 adet Malta’da 9. 4. 1920-15. 6. 1920 tarihleri arasında yazılmıştır. Diğer **Ferdâ** ve **Fevza** isimli defterler bulunamadı); **Türkçenin Sarfı Hakkında Tecrübe-i Kalem**, (Basılmamış), Defter Şeklinde (11 adet), 1921; **Tac Giyen Millet**, Kütübhanesi-i Cihan, İstanbul 1339/41; **Türk İnkılâbı**, Sühûlet Kütübhanesi, İstanbul 1926; **Effendi-Roman Turc**, Constantinople – Angorra 1925-1926. (Basılmamış, daktilo edilmiş şekilde); **Yeni Alfabe ve İmlâ Dersleri**, Sühûlet Kütübhanesi, Semih Lütfi, İstanbul 1928; **Tam Alfabe**, İstanbul, Tarihsiz; **Hiç Bilmeyenlere Türkçe Alfabe ve Hece**, Sühûlet Kütübhanesi. Semih Lütfi, İstanbul 1928; **Yeni Türkçe Gramer Dersleri**, (Basılmamış, defter Şeklinde İki adet *Rasih Nuri İLERİ*’nin el yazısıyla) Tarihsiz; **Gramer, İlk Mekteplerin 5. Sınıfları İçin**, İleri Kütübhanesi, İstanbul 1929-1930; **Vatandaşlık** (Yurt Bilgisi) İlk Mekteplerin 5’inci Sınıfları İçin, İleri Kütübhanesi, İstanbul 1931; **Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler**, TBMM Matbaası, Ankara 1932; N De Helva, **La Science Imperiale Des Songes et Dictionnaire Onirique İntime et Secret Des Césars Byzantins Des Califes Arabes et Des Sultans Ottomans**, Editions Eugene Figiere, Paris 1935.

⁵⁹ Hasan Ali YÜCEL, **Edebiyat Tarihimizden**, 2. bs., İletişim Yay., İstanbul 1989, ek sayfalarında. Bu karikatür için bk., Ek-3.

⁶⁰ Süleyman Nazif, “*Celâl Nuri Beye Aid*”, **İleri**, No. 1769, 6 K. sani 1339/ 1923, s. 2; *Süleyman Nazif*’in bu tespitine *Celâl Nuri* şöyle cevap verir: “*azizim sende, son sistem ve (ekvotaryal) ıtlak olunan cinsten bir rasad dürbinisin. Lâkin camsız. Adesesiz. Eğer öyle olmasaydı, dümendenden başka daha birçok nevakısım olduğunu görürdün*” demiştir. Bk., *Celâl Nuri*, “*Süleyman Nazif’e Mektub-ı Mekşûf*”, **İleri**, No. 1784, 21 K.sânî 1339/1923, s. 1.

⁶¹ Bu müstearlardan *Tarık Celâl* imzalı yazılarını bulamadık, bu isimle yazdığını kendisi belirtmektedir. Bk., Haydar Kemal, **Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey**, s.10. Ayrıca **Yirminci Asırda Zeka**, C. II, S. 24,13 Mart 1330/26. 03. 1914, s. 18’de *Haydar Kemal*’le *Celâl Nuri*’nin resimleri aynıdır. Yine, *Haydar Kemal*’in *Celâl Nuri* olduğu, Giridî Ahmed Sakî, **age.**, s.16’da da belirtilmektedir. Hatta bu yüzden *Abdullah Cevdet*’le araları açılmıştır. *Abdullah Cevdet*’le aralarının açılma tarihi olarak Ocak 1914 tarihini veren *Server Bedii*, *Celâl Nuri*’nin sağ eli gerçek adıyla yazarken, sol elinin de *Haydar Kemal* imzasını attığını belirtir. Bk., *Server Bedii*, **Zavallı Celâl Nuri Bey-Şime-i Husûmet mi? Şime-i Muhabbet mi?** İctihad Mat. İstanbul 1329/1914, s. 16; *Afife Fikret* müstearının *Celâl Nuri* olduğunu, **Diken** Mecmuasının, No. 45, 4 Mart 1336/1920 s. 6,9’da bulunan bir karikatür ve diğer resimlerden anlıyoruz. Aynı şekilde, *Ahmed Emin Yalman* da, *Celâl Nuri*’nin *Afife Fikret* takma adıyla yazdığını belirtir. Bk., *Ahmed Emin Yalman*, **age.**, C. 2, s. 930. **Ati** gazetesinde, Ayrıca, *Afife Fikret* müstear adını kullanarak yazdığı **Ahir Zaman** adlı

Celâl Nuri, özet olarak cumhuriyet dönemi öncesi eserlerinde, istibdat döneminin hemen akabinde milletin özlediği hürriyet beklentisini, II. Meşrutiyet olayını⁶² ve meşrutiyetin hukukî boyutuyla birlikte⁶³, özellikle Osmanlı Devleti'nin çöküş sebepleri üzerine sayfalarca dolusu fikirler beyan etmiştir⁶⁴. Ona göre Avrupa devletleri, Osmanlıya karşı çifte standart uygulamakta ve onu parçalamaya çalışmaktadırlar⁶⁵. Osmanlı, idaresizliğin bedelini çok pahalıya ödemiştir. Bunun için terakki yolu bir an önce açılmalı, emperyalist politikalara karşı güçlü bir millet ve devlet yaratılmalıdır. Bunun yolu da Avrupalılaştırmak-batılılaşmak ya da batı medeniyetini almaktan geçmektedir. Bu konudaki en büyük görev ise İttihat ve Terakki'ye düşmektedir⁶⁶. *Celâl Nuri*, Osmanlıya ilerlemiş model ülkeler bulmak için çeşitli Avrupa, Asya ülkeleriyle beraber Amerika'ya kadar gitmiştir. Amerika gezisi hariç diğerlerini seyahatnâme olarak yayınlamıştır⁶⁷. *Celâl Nuri*, Türk milletini modernleşme çizgisine ulaştırabilmek için özellikle kadınlara gereken önemin verilmesine dikkat çekmiştir. Kadınların cahil bırakılması demek, yeni neslin geri kalmışlığı olacağından kadın meselesi doğu meselesi kadar önemlidir. Onun için kadınlar mutlaka eğitilmelidir⁶⁸. *Celâl*

romanının bölümlerinin sonucunda, “*Afiye Fikret Hanım Efendinin tevkif edilmesiyle, bu romanı yarıda bırakmıştır*” notu vardır. Bk. Afife Fikret, **Ahir Zaman**, Efkâr-ı Cedide Kütüphanesi, İstanbul 1335/1919, **Âti** gazetesindeki son yazısı 12 Mart 1919'dadır. Bu tarih de *Celâl Nuri*'nin Roma'ya sürüldüğü günlere rastlar; Falih Rıfkı (Atay) da, *Celâl Nuri*'nin, *Afiye Fikret* müstear ismiyle yazdığını belirtir. Bk., “*Fesühhanallah.. Yine Döndü*”, **Akşam**, No. 2010, 13 Mayıs 1924, s. 1. *Mehmed Celâl* müstearıyla, **Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası**'nda müdürlük yapmıştır. *Celâl Nuri*'nin asıl adının *Mehmed Celâleddin* olduğunu ise Sâkî, **age.**, s.4'te belirtir. Diğer *Helvacızâde* müstearını ise, başmuharrirliğini yaptığı **İleri** gazetesindeki baş sayfa yazılarından anlıyoruz. Bayan müstear ismini kullanmasından dolayı karikatürize edilmiş resmi için bk., Ek-4

⁶² Djelâl Noury (Celâl Nuri), **Une Anneé de Liberte, 1908-1909**, (31 s.)

⁶³ Djelâl Noury, **Le Droit Public et L' İslam**, Imprimerie du “*Courrier d'Orient*”, Constantinople 1909, (40 s.), Ayrıca, Celâl Nuri, **Mukadderât-ı Tarihiye**, s. 348.

⁶⁴ Bu konuyla ilgili iki önemli eseri, Celâl Nuri, **Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye** ve bu eserin devamı niteliğinde olan **Mukadderât-ı Tarihiye**'den oluşmaktadır. Bu iki eser daha sonra bazı ekleme ve çıkarmalarla beraber **Târih-i Tedenniyât-ı Osmâniye Mukadderât-ı Tarihiye** adıyla yayınlanmıştır.

⁶⁵ Celâl Nuri, **Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-ı Düvel**, (191+1 s.)

⁶⁶ Celâl Nuri, **1327 Senesinde Selânîk'de Mün'akid İttihat ve Terakki Kongresi'ne Celâl Nuri Bey Tarafından Takdim Kılınan Muhtıradır**, (57 s.)

⁶⁷ Celâl Nuri, **Şimâl Hatıraları**, (128 s.) ve **Kutub Musâhabeleri**, (181 s. artı ekler); İki eserin de günümüz Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Bk., **Şimâl Hâtıraları**, Mavi Yayıncılık, İstanbul 1997, (79 s.); **Kutub Musâhabeleri**, Mavi Yayıncılık, İstanbul 1997, (95 s.). Her iki eserde *İbrahim Demirci* tarafından günümüz Türkçesine aynen aktarılmıştır. Yalnız **Kutub Musâhabeleri**'nde bulunan *Celâl Nuri*'nin gezdiği farklı bölgeleri gösteren 16 adet resim çeviriye alınmamıştır.

⁶⁸ Celâl Nuri, **Kadınlarımız**, (224+8 s.); Bu eser, Özer OZANKAYA tarafından aynı isimle, günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Kültür Bak. Yay., Ankara 1993, (155 s.) Yalnız,

Nuri, fikrî sahadaki ilerleme için batının felsefe hareketlerinden, özellikle *Büchner* ve *Gustave Le Bon*'la birlikte bazı maddeci, pozitivist düşünürlerin fikirlerini aktarmıştır⁶⁹. Bu eserlerindeki dinle ilgili düşüncelerinden dolayı bazı eleştiriler almıştır⁷⁰. Devletin ve milletin kurtuluşu için değişik siyasî formüller arayan *Celâl Nuri*, özellikle “*ittihâd-ı İslâm*” modelini ortaya atarak⁷¹ bu konuda İslâm Peygamberinin dünyevî vasıflarından faydalanmıştır⁷². Dünyadaki milliyetçilik temelli devlet modellerinin oluşumunun bilincinde olan *Celâl Nuri*, bu konuda Türkçeyle ilgili çalışmalar da ortaya koymuştur⁷³. II. Meşrutiyet döneminde batı medeniyetinin alınmasını isteyen *Celâl Nuri*, bu medeniyetin ahlâk konusuna dikkat çekerek kötü yönlerinin alınmasını istememiştir⁷⁴.

Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce makale ve kitaplarında yukarıda bahsettiğimiz fikirlerinden dolayı birçok kalem kavgasına giren *Celâl Nuri*, cumhuriyet döneminde de bu özelliğini devam ettirmiştir. *Ziya Gökalp*, *Ahmet Ağaoğlu*, *Ali Kemal* gibi isimlerle tartışmaları olmuştur. Bu özelliğiyle beraber yazılarıyla Millî Mücadele hareketini destekleyen *Celâl Nuri*'nin cumhuriyet dönemindeki iki önemli eseri **Tac Giyen Millet ve Türk İnkılâbı** adlarını taşımaktadır. Bu eserlerinde saltanatın padişahtan millete geçiş sürecini ve Avrupa merkezli inkılâp kavramını Türkiye'ye ithal etmeye çalışan *Celâl Nuri*, bu eserlerinde adeta Türk modernleşmesinin ana hatlarını ortaya koymaktadır⁷⁵.

OZANKAYA, bu çevirisinde eserin basım tarihini 1915 olarak vermiştir. s. XV'de, doğrusu 1913'tür; *Celâl Nuri*'nin, bu eseriyle ilgili bir makale için bk., Hüseyin KILIÇ, “*Kadınlarımız*”, **Tarih ve Toplum**, S. 37, Ocak 1987, s. 59-61.

⁶⁹ Celâl Nuri, **Tarih-i İstikbâl -1- Mesâil-i Fikriye**, (171+5 s.); **Tarih-i İstikbâl -2- Mesâil-i Siyâsiye**, (211+3 s.); **Tarih-i İstikbâl-3- Mesâil-i İctimâiye**, (164+12 s.)

⁷⁰ Bazı eleştiriler için bk., **Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Huzur-ı Akıl u Fende Maddiyân Meslek-i Delâleti**, Hikmet-i Matbaa-i İslâmiye, İstanbul 1332/1916, (159 s.); Ferid (KAM), “*Tarih-i İstikbal*”, **Sebilürreşad**, C. 11, No. 283, 16 R. evvel 1332/30 K. sâni 1329/1914, s. 358-361; Ferid, “*Tarih-i İstikbal-Celâl Nuri Bey*”, **Sebilürreşad**, C. 12, No. 287, 14 R. ahir 1332/27 Şubat 1329/12.3.1914, s. 4-7.

⁷¹ Celâl Nuri, **İttihâd-ı İslâm, İslâmın Mazisi, Hâli, İstikbâli**, (402+6 s.); **İttihâd-ı İslâm ve Almanya**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul H. 1333/1915, (64 + 1 s.)

⁷² Celâl Nuri, **Hatemü'l- Enbiyâ**, (326+2 s.)

⁷³ Celâl Nuri, **Türkçemiz, Mesâil-i Hazıra Hakkında Musâhabât**, (120+2 s.)

⁷⁴ Celâl Nuri, **İel-i Ahlâkiyemiz**, (167 s.)

⁷⁵ Celâl Nuri, **Tac Giyen Millet**, (126+1 s.); **Türk İnkılâbı**, (399+3 s.); **Türk İnkılâbı** adlı eserin Lâtin harfleriyle Türkçeye çevirisi, biri aynı adla diğeri farklı bir isimle yayınlanmıştır. Bu çeviriler için bk., Celâl Nuri İleri, **Türk İnkılâbı**, Haz. Recep Duymaz, Kaknüs Yay., İstanbul 2000, (334 s.), Celâl Nuri İleri, **Türk İnkılâbı**, Haz. Recep Duymaz, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000, (326 s.), Celâl Nuri, **Türk Devrimi-İnsanlık Tarihinde Türk Devriminin Yeri**, Günümüz Yazı ve Diline Çeviren, Özer OZANKAYA, Kültür Bak. Yay., Ankara 2002, (350 s.).

Cumhuriyetin ilânından sonra 1928 yılı ve devamında *Celâl Nuri*, Lâtin alfabesine geçiş çalışmalarıyla beraber okul kitapları da hazırlamıştır⁷⁶.

Celâl Nuri, hayatı boyunca makalelerinde güncel olaylarla ilgili yorumlarıyla birlikte özellikle günün hükümetlerine ciddi anlamda eleştiriler getirmiştir⁷⁷. Makalelerinde başlangıç itibarıyla dinin yenileşmeye engel olmadığı fikrini ortaya koyarak⁷⁸, siyasî ve sosyal reform isteklerinde dinden faydalanmıştır. Bu dönemlerde özellikle *Abdullah Cevdet*'in başını çektiği **İctihad** dergisi etrafında devletin eksiklerini ve yenileşmeye dönük fikirlerini çekinmeden ortaya koyan *Celâl Nuri*, bu fikirlerini dönemine göre kendi çıkarmış olduğu gazete ve dergilerinde *Kılıçzâde Hakkı*'yla beraber ortaya koymuştur. Devletin siyâsi-hukukî eksiklerine dikkat çeken *Celâl Nuri*, kanunî ihtiyaçlarla ilgili hukukî düzenlemeleri, özellikle kamu hukuku açısından ortaya koyarak, Osmanlı Devleti'nin siyasî sistemini hukukî temeller üzerine oturtmaya çalışmıştır⁷⁹. Millî Mücadele ve cumhuriyet döneminde de yazılıyla

⁷⁶ Celâl Nuri, **Hiç Bilmeyenlere Türkçe Alfabe ve Hece**, (48 s.); **Yeni Alfabe ve İmlâ Dersleri**, (110+ 1 s.); **Vatandaşlık (Yurt Bilgisi) İlk Mekteplerin 5'inci Sınıfları İçin**, (156+2 s.)

⁷⁷ Bazı eleştirileri için bk., Celâl Nuri, "*Dahilî ve Hâricî Siyâsetde İfrat*", **Âti**, No. 9, 9 K.sânî 1334/1918, s. 1-2; "*Memleketimizde Üss-i Hükümetin Takviyesi*", **Âti**, No. 169, 18 Haziran 1334/1918, s. 1-2; "*Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimi Beye*", **Âti**, No. 172, 21 Haziran 1334/1918, s. 1-2; "*Kanun Hükümeti, İhtilâl Hükümeti- Dahiliye Nazır Vekili İzzet Beyin Nazargâh-ı Tenkidlerine* ", **İleri**, No. 403, 20 Şubat 1335/1919, s. 1-2; "*Şimdi Rıza Paşa Hükümeti Ne Yapacak?*", **İleri**, No. 725, 14 K.sânî 1336/1920, s. 1-2; "*Muhalefet Fikri*", **İleri**, No. 1992, 23 Ağustos 1339/1923, s. 2

⁷⁸ Celâl Nuri, "*İslâm'da Vücüb-ı Teceddüd*", **İctihad**, No. 39-41, 15 K.sânî,1 Şubat,15 Şubat 1327, s. 970-973,983-989,1000-1002.

⁷⁹ Celâl Nuri, "*Havâic-i Kanûniyemiz-Hanedân-ı Saltanat Kanunu*", **İctihad**, No. 57, 7 Mart 1329/30.03.1913, s. 1257-1261; "*Havâic-i Kanûniyemiz-Memurîn Kanunu*", **İctihad**, No. 58, 14 Mart 1329, s. 1274-1277; "*Havâic-i Kanûniyemiz-İdâre-i Mülk Kanunu*", **İctihad**, No. 1- 59, 21 Mart 1329, s. 1287-1290; "*Havâic-i Kanûniyemiz-Kavânin-i Adliye*", **İctihad**, No. 60, 4 Nisan 1329, s. 1307-1309; "*Havâic-i Kanûniyemiz-Kavânin-i Esâsiyemiz*", **İctihad**, No. 61, 11 Nisan 1329, s. 1329-1332; "*Havâic-i Kanûniyemiz-Kavânin-i Vakfiye*", **İctihad**, No. 62, 18 Nisan 1329, s. 1343-1346; "*Havâic-i Kanûniyemiz-Mecelle Meselesi*", **İctihad**, No. 64, 2 Mayıs 1329, s. 1384-1387; "*Havâic-i Kanûniyemiz-Emlâk Kanunları*", **İctihad**, No. 65, 9 Mayıs 1329, s. 1410-1414; "*Havâic-i Kanûniyemiz-Kavânin-i Muvakkate*", **İctihad**, No. 66, 16 Mayıs 1329, s. 1427-1430; "*Havâic-i Kanûniyemiz-Lâ Yenkiru Tagayyirü'l-Ahkam bi-Tağyiri'l-Ezman*", **İctihad**, No. 67, 23 Mayıs 1329/05.06.1913, s. 1451-1454; Bu makaleleri daha sonra kitap haline getirilmiştir. Bk., Celâl Nuri, **Havâic-i Kanuniyemiz**, (118+10 s.).

Anadolu hareketini destekleyen *Celâl Nuri*, fikrî olarak değişik cephelerden cumhuriyetin mimarlarından biri olmuştur.⁸⁰

II. OSMANLI DEVLETİ'Nİ KURTARMA ARAYIŞLARI BAĞLAMINDA CELÂL NURİ VE FİKİR HAREKETLERİ

Celâl Nuri'nin devlet ve milleti kurtarmak için kendisinin de dahil olduğu dönemin aydınlarının ortaya koyduğu siyasî fikirlerle ilgili sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için ona göre, Osmanlı Devleti'nin çöküş sebepleri nelerdir? Bunların kısaca verilmesi gereklidir. Çünkü, devletin kurtuluşu ve ilerleme için yazılan reçeteler doğrudan Osmanlı'nın içinde bulunduğu problemlerle ilgilidir.

A. Celâl Nuri'ye Göre Osmanlı Niçin Geriledi?

Gazetecilik veya hukukçu gözünden ziyade olaylara tarihçilik bilinciyle yaklaşan *Celâl Nuri*, meseleleri mazi ile gelecek arasında, gerçekliği yakalamak adına ele almıştır. Ona göre tarih, “hiçbir vakit, yekcihet (unilateral) tedkik edilmemelidir.”⁸¹ Tarih, bir projektör olarak görülmeli, ancak, tarih yazılırken “bal mumu” gibi istenilen şekle sokulmamalıdır.⁸² Olaylara biraz daha yüksekte bakan *Celâl Nuri*⁸³, Osmanlıyla ilgili tespitlerinde “yeni akımların oluşumu da büyük ölçüde siyasî gelişmelere paralel bir gelişme göstermiştir” prensiyile hareket etmiştir.⁸⁴

Osmanlı tarihinin köklerini İslâm tarihi, Turan tarihi ve Rum tarihi olmak üzere⁸⁵ üç temelde değerlendiren *Celâl Nuri*, Osmanlı'nın çöküş sebepleri sekiz ana başlık altında incelemiştir. Bunlar ise, 1- Dahilî Sebepler, 2- Unsurî Sebepler, 3- İdarî Sebepler, 4- Malî Sebepler, 5- Dinî Sebepler, 6- Fikrî-Hissî-

⁸⁰ *Celâl Nuri*'nin Anadolu hareketini destekleyen yazıları için bk., Celâl Nuri, “Sivas Kongresi Heyeti-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine”, *İleri*, No. No. 631, 12 T.evvel 1335/ 1919, s. 1-2; “İlim ve Fen, Tarih Nokta-i Nazarından Kuva-yı Milliye”, *İleri*, No. 638, 19 T.evvel 1335/ 1919, s. 1-2; “Osmanlı Siyâseti Hariciyesi-Mustafa Kemal Paşanın Nokta-i Nazarı..”, *İleri*, No. 643, 24 T.evvel 1335/ 1919, s. 1-2; “Kuvâ-yı Milliye Tereddidi Etmemelidir”, *İleri*, No. 654, 4 T.sânî 1335/ 1919, s. 1-2; *Celâl Nuri*'nin ortaya koymuş olduğu cezrî programı ve meclisteki faaliyetleri cumhuriyet yönetimi açısından önem arz eder. “*Celâl Nuri Beyin Cezrî Programı*”, *İleri*, No. 633, 14 T.evvel 1335/ 1919, s. 1-3.

⁸¹ Celâl Nuri, *Türk İnkılâbı*, s. 34.

⁸² Celâl Nuri, “*Türbedar Zihniyeti*”, *İkdam*, No. 11291, 28 Eylül 1928, s. 2.

⁸³ Celâl Nuri, “*Siyasette Kelbiyûn Ruslar İngilizlerden Medenidir. Lloyd George'nin Yaveri Wilson*”, *Âti*, No. 14, 14 K.sânî 1334/1918, s. 2.

⁸⁴ Büşra Ersanlı BEHAR, *İktidar ve Tarih-Türkiye'de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, 2. bs., Afa Yay., İstanbul 1996, s. 19.

⁸⁵ Celâl Nuri, “*Tarih-i Osmanînin Makablı*”, *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C.1, No.1, 22 T.evvel 1332/ 04.11.1916, s. 6.

Terbiyevî Sebepler, 7- Husûsî Sebepler, 8- Haricî Sebepler şeklindedir.⁸⁶ Osmanlının gerilemesini bu başlıklar altında ele alan *Celâl Nuri*, gelişmeleri zamanında göremeyen Osmanlı idarecileri için sert bir üslûp kullanarak bunların, “*bir nev’i siyasi ve ictimâî sağırılık*” içinde olduklarını⁸⁷ ve Balkan savaşlarından sonra hâlâ göz boyamak kabilinden körü körüne, acemicesine dört nala denize hayvan sürer gibi hareket ettiklerini belirtir. *Celâl Nuri*’ye göre, sorumlular “*nereden geldiğimizi, nerede bulunduğumuzu, nereye gideceğimizi, gaye-i emelimizin ne olduğunu lâyıkıyla*” bilememektedirler. Özet olarak programsızlık, gayesizlik başını almış gitmekte, fikirler yerine gelip-geçici şahıslara dayalı uygulamalar kendini göstermektedir.⁸⁸

Gerilemeye etki eden dahilî sebeplere göre, Türk kavmi geçmişinden bu yana savaşçı bir özellik göstermekte, devletin yaşaması için ganimet yeterli zenginlik kaynağı olarak görülmektedir. Bundan dolayı iktisadî ve malî oturmuş bir sistem yoktur. Millet olarak üretici tabaka yerine tüketici bir toplum vardır. *Celâl Nuri* bu yapıyı atavizm geleneğine bağlamaktadır.⁸⁹

Unsurî açıdan, Osmanlı yönetiminin devlet içindeki azınlıkları temsil politikası gereğince Türkleştirememesi, azınlıklar arasındaki fikrî zıtlıklar ve bunların hukukî vaziyetlerinden dolayı devlete zararları olmuştur. *Celâl Nuri*, Hristiyan unsurların asimilasyonu konusundaki başarısızlığın başlangıç itibarıyla sorumluluğunu *Fatih Sultan Mehmet*’e yüklemektedir. Buna göre azınlıklara fazla müsamaha gösterilmiştir. Oysaki yapılması gereken Rusya’nın yaptığı gibi bütün unsurların devlet bünyesine adapte edilmesi gerekiyordu.⁹⁰

İdarî açıdan, Osmanlı yöneticilerinin istibdata dayalı bir yönetim biçimini idaresizlikle birleştirmeleri, kanunların yetersizliği, taşınmaz mallar ve vakıfların yönetimiyle ilgili düzensizliklerden dolayı devlet zayıf düşmüştür. Mesleği askerliğe dayanan bir cemiyetin mutlak idareden başka bir sistemi

⁸⁶ Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye- Mukadderât-ı Tarihiye*, s. 64-66.

⁸⁷ *Age.*, s. 44.

⁸⁸ *Age.*, s. 44-57.

⁸⁹ Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye*, s. 21-31, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye- Mukadderât-ı Tarihiye*, s. 53-54, 69-93; “*Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye*”, *İctihad*, No. 46, 1 Mayıs 1328/14. 05. 1912, s. 1089-1093.

⁹⁰ Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye*, s. 58-74; *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye- Mukadderât-ı Tarihiye*, s. 65-133; “*Bizde Anasır Meselesi*”, *Âti*, No. 176, 25 Haziran 1334/1918, s. 2; “*Riyaset Davası*”, *İleri*, No. 586, 25 Ağustos 1335/1919, s. 1; **1327 Senesinde Selânik’de Mün’akid İttihat ve Terakki Kongresi’ne Celâl Nuri Bey Tarafından Takdim Kılınan Muhtıradır**, s. 12-14, 47-53, “*Ekalliyetimizin Hukuku*”, *İleri*, No. 703, 23 K. evvel 1335/1919, s. 1-2.

yoktur. *Celâl Nuri*'nin, *Moltke*'den de esinlenerek yaptığı değerlendirmeye göre, şark meselesini tam manasıyla bir idare ya da idaresizlik meselesi olarak görmüştür. Dolayısıyla Mecelle'de görülen *Ahmet Cevdet Paşanın* ruhu bir kenara bırakılarak Osmanlı kanunları baştan aşağıya yeni ihtiyaçlara göre değiştirilmelidir. Yapılacak düzenlemelerde örfi hukuk göz ardı edilmemelidir. Artık kanun-hukuk devri açılmalıdır⁹¹.

Malî açıdan bakıldığı zaman, devlet teşkilâtı ile iktisadî kanunlar uyumsuzluk içerisinde. Sürekli harp usullerinden dolayı millet iktisadî-malî kabiliyetini yitirmiştir. Orta Çağ usullerinin devamından dolayı mütegalibeliğin nüfuzu devam etmektedir. Bu sayılanlarla beraber vergi usullerinin fenalığı da devletin gerilemesine neden olmuştur. İktisadî açıdan da idare problemi yaşayan devletin en büyük sorunu parasızlıktır. Arazi ve vakıflarla ilgili gerekli düzenlemeler yapılmalı, sermaye için millet ticarete sevk edilmelidir. Onun için halk içinde organizasyon ve teşkilât fikirleri yerleştirilmelidir. *Darwin* teorisi gereğince hayat için mücadele edilmeli ve her yeri kasıp kavuran kapitalizm ile de mücadele edebilmek için üretim yapılmalıdır. Üretim içinde dışarıdan para bulunmalıdır. Bunun için bankalar kurulmalı, topraklar gereği gibi kullanılmalıdır. Ancak görülen odur ki devletin durumu şu cümle ile özetlenecek bir durumdadır: "*Hesapsız kasap, ne satır kor ne de masat*"⁹².

Celâl Nuri'ye göre, devlet üzerinde din adamlarının etkisi olduğundan, ulema, ahiretle dünya işlerini ayırt edememiş, menkulâta bağlılıktan dolayı medreseler gelişmemiş ve dolayısıyla bu durum devletin ilerlemesine engel

⁹¹ Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye- Mukadderât-ı Tarihiye*, s. 65, 137-138, 145-148; *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye*, s. 82-85; "*Kanun Fikri*", *Âti*, No. 240, 4 Eylül 1334/1918, s. 1-2.

⁹² Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye- Mukadderât-ı Tarihiye*, s. 65, 149-158; "*Türklerin Sa'y ve Ameldeki Kıymetleri*", *Serbest Fikir*, No. 15-3, 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914, s. 5-6; "*İnsan*", *İkdam*, No. 11627, 8 Eylül 1929, s. 1.; **Memâlik-i Osmaniyede Emvâl-i Gayr-ı Menkûle ve Evkâf Hakkında, Celâl Nuri Bey Tarafından Evkâf-ı Hümâyûn Nazırı Ekrem Beyefendi ile Defter-i Hâkânî Nazırı Abdurrahman Beyefendi Hazeratına Hitaben Yazılmış Açık Mektub**, s. 1-21. Bu eserde *Celâl Nuri*, arazi, vakıflar ve kadastro ile ilgili gerekli kanunî çalışmaların bir an önce yapılmasını, eserde adı geçen yetkililerden ister. Buna göre, Avrupa'da, bu konuyla ilgili düzenlemeler çoktan yapılmış olmasına rağmen, Osmanlının eski usuller içerisinde bocalamasının yanlış olduğu belirtilir. Bir an önce araziler işletilmeli, sermaye sağlayacak bankalar kurulmalı, şirketlerle ilgili gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Ayrıca "*Defter-i Hakanî*" muamelâtı da düzeltilmelidir; **Problèmes Sociaux; Origine du Système Foncier Ottoman, la Loi Agraire, le Credit Foncier Ottoman, la Question des Dimes, les Vakoufs**, s. 35-48, "*Servet Menabii*", *Âti*, No. 130, 10 Mayıs 1334/1918, s. 2; "*İstihlâk, İstihraz, İstihsâl*", *Âti*, No. 220, 11 Ağustos 1334/1918, s. 2; "*Ticaretimizin Himayesi*", *Âti*, No. 387, 4 Şubat 1335/1919, s. 1.

olmuştur. Onun için İslâm, reform maksadına uygun olarak kullanılmalıdır. Çünkü, Hz. Muhammed, Martin Luther'in Reform hareketini bir anlamda yedinci yüzyılda gerçekleştirmiştir. Cahil ulema yerine, hür fikirli, ileri görüşlü ulema ve üniversitelere ihtiyaç vardır. Akla gereken önem verilmelidir⁹³.

Osmanlı devletinin gerilemesinde dil, alfabe, edebiyat ve bunların tefekküre etkisiyle birlikte asırlarca basında süren durağanlıktan dolayı, fikrî-hissî-terbiyevî açıdan olumsuz gelişmeler olmuştur. Özellikle eğitim kurumları bu gelişmelerden yenilik adına negatif yönde etkilenmişlerdir. Devlette ve millette ortalığı bir kadercilik kapladığından teşebbüs ve yenilik fikri donma noktasına gelmiştir. Bu açıdan Celâl Nuri, Osmanlı toplumunda toptan bir fikir seferberliğinin oluşmasını ister. Özellikle kadınlar örf ve adete kurban edilmeden cahillikten kurtarılmalı, toplumun gelişmesine katkı sağlamalıdır. Bir bülbülle bahar olmayacağından, Arap harfleri ıslah edilerek toplumun zihnine yenileşme fikrinin tohumları atılmalıdır. Bu konuda Avrupaî usuller, milletin ruhuna uygun olarak şekillendirilmelidir. Okullar milletin yetiştirilmesi için seferber edilmelidir. Aydınlanmış bir Osmanlı aynı zamanda bir sermaye demektir⁹⁴.

Osmanlı toplumunun gerilemesine hususî sebepler açısından bakıldığı zaman, ailenin toplumda gereken rolü üslenememesi, yine kadınların toplumdaki aktif rol yetersizliği, istibdadın etkisiyle gelişen ahlâkî bozulma, teşrifat usulleri, yalakalık vs. devlete olumsuz etki etmiştir. Montesquieu'nün

⁹³ Celâl Nuri, **Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye- Mukadderât-ı Tarihiye**, s. 65, 162-168 İslâm dininin yalnız bir din değil aynı zamanda, insanın sosyal hayatıyla ilgili hükümler kapsadığını, *Celâl Nuri*, daha II. Meşrutiyetten hemen sonra, 1909'da Fransızca olarak kaleme aldığı, yalnız ağırlıklı olarak, "*İslâm ve kamu hukuku*" konusunu işlediği eserinde belirtir. Bu konuları demokrasi anlayışı içinde ele alır. Geniş bilgi için bk., Djelal Noury (Celâl Nuri), **Le Droit Public Et l'islam**, s. 3-25; **İttihad-ı İslâm**, s. 14-24; **Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye**, s. 100-101; "*İslâmda Vücûb-ı Teceddüt-2*", **İctihad**, No. 40, 1 Şubat 1327/14 Şubat 1912, s. 983-989; *Celâl Nuri*'nin İslâm ulemasıyla ilgili görüşlerini benzer şekilde *Kılıçzâde Hakkı* da dile getirmiştir. Bu görüşler için bk., Kılıçzade Hakkı, **İtikâdât-ı Bâtüleye İlân-ı Harb**, İkinci Tab'ı, İkbâl Kütübhanesi, İstanbul 1332/1914, s. 3-10.

⁹⁴ Celâl Nuri, **Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Tarihiye**, s. 65-66, 178-197; "*Kadın Siyâsetimiz*", **Hürriyet-i Fikriye**, No. 7, 20 Mart 1330/2 Nisan 1914, s. 10-11; **Tarih-i İstikbâl -3-Mesâil-i İctimaiye**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1332/1914, s. 139-145; "*Amerika'da Kadınlar*", **Yarın Mecmuası**, S. 26, 13 Nisan 1338/1922, s. 18-20; *Celâl Nuri*'ye göre, mekteplerde saatlerce okutulan, Arapça ve Farsça'dan bir sonuç elde edilememektedir. Arapça bir gazeteyi, talebeyi bırakın hocalara verseniz, dört satır anlamak için beş saat harcayacaklardır. Bk., "*Maârif ve Müzeyyenat*", **Âti**, No. 212, 3 Ağustos 1334/1918, s. 2; **Mukadderât-ı Tarihiye**, s. 83-91.

Ruhü'l- Kavânin'de belirttiği gibi keyfi idare Osmanlı toplumunda birçok hasleti öldürmüştür⁹⁵.

Genel politikadaki değişiklik, dinî ihtilâflardan dolayı ecnebilerin husûmeti, devletler arasındaki ahenkteki hukukî mevkimiz, eski antlaşmaların bağlayıcılığı ve nihayet her hususta Avrupa'nın ilişkileri ve nüfuzuyla barış istemesi gibi etkenler *Celâl Nuri*'nin özetlediği harici sebeplerdir. Bunlar esas olarak, siyasî, dinî ve iktisadî olarak üç madde halinde incelenmelidir⁹⁶.

Görüldüğü gibi *Celâl Nuri*, Osmanlının gerileme sebeplerini birçok iç ve dış etkenlerle birlikte ele almıştır. Buna göre, Osmanlının temel meselesi kendisini zamana göre yenilemeyiştir. Her şeyden önce iyi bir eğitimle avrupaî usullerle devleti yönetecek inanlar yetiştirilmelidir. Bu noktada dinin yeniliklere engel olucu bir tarafı yoktur. Ahiretle dünya işleri birbirinden ayrılmalıdır.

B. Garphlaşma ve Fikir Hareketleri

Osmanlı aydını özellikle Gençtürkler hareketiyle birlikte Avrupa'nın fikrî yapısını yakından tanıma imkânı bulmuştur. *H. Z. Ülken*'in tespitlerine göre, II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte Osmanlı fikir hayatında bir anarşi manzarası görülürken, basın yoluyla birçok fikir birden bire yayılma imkânı elde etmiştir. Kısa zamanda İslâmcılık, Türkçülük ve Avrupacılığa ait halk seviyesinde yayınlar görülmeye başlanmıştır. Avrupacılık konusunda eski nesillerin anladığı dar çerçeve kırılmış ve batının yeni problemleri tartışılır olmuştur⁹⁷. *Peyami Safa*'ya göre, ortaya atılan fikir hareketleri dönemin hakikî ihtiyaçlarından doğuyor ve birbirine karışıyor⁹⁸. *Celâl Nuri* de II. Meşrutiyet'in bu hareketli döneminde kendine göre çağdaşlaşma eksenini içerisinde siyasî fikir hareketleriyle ilgili yorumlarda bulunmuştur.

1. Celâl Nuri ve Garphlaşma

Celâl Nuri, Osmanlı Devleti nasıl kurtarılabilir? Sorusuna cevaplar ararken öncelikle devletin bütün teşkilâtlarındaki yapısal bozulmanın çok güç düzeleceğini tahmin ettiğinden, düzeni bozulmuş olan eski idarecilerden ümidini keserek Türk milletini tereddidi etmeyen tek unsur olarak görmüştür⁹⁹. Milletine

⁹⁵ Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Tarihiye*, s. 66, 210-229, *Montesquieu*'nün eseri *Celâl Nuri*'nin yazdığı gibi Türkçe ismiyle verilmiştir.

⁹⁶ Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye- Mukadderât-ı Tarihiye*, s. 66, 236; *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye*, s. 131.

⁹⁷ Hilmi Ziya ÜLKEN, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, C. 1, Selçuk Yay., Konya 1966, s. 199.

⁹⁸ Peyami SAFA, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Neş., 2. bs., İstanbul 1993, s. 27-29.

⁹⁹ Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye- Mukadderât-ı Tarihiye*, s. 79.

inanılan bu Türk aydınının hedefi ise millet olarak batı-garp medeniyeti seviyesine ulaşmak olmuştur.

Celâl Nuri'ye göre, garp medeniyeti ve garplılığa neyi ifade etmektedir? Asya ile Avrupa medeniyetleri arasındaki bir coğrafyada yaşayan bu aydın, yeni ile eskinin, garplılık ile şarklılığın, Asya ile Avrupa'nın boğuşmasını, tarihî karakteristik özellikler gösteren İstanbul gibi bir şehirde seyretme ve bundan bazı sonuçlar çıkarma imkânı elde etmiştir¹⁰⁰. Buna göre, *Celâl Nuri*'nin *Guizot*, *De Gobineau*, *H. Bacle*, *Fourrier* ve *Ferrero* gibi batılı siyasî ve düşünürlerin etkisinde kalarak yaptığı tanıma göre medeniyet-civilisation kavramı, asırdan asra değişik anlamlar kazanmıştır. Bununla beraber ona göre, “*alelâde lisanda medeniyet, nazariyyet; vahşetten ve bedavetten, ayrı bir halet-i ictimâiye; nezaket ve terbiye; terakkiyata muvâfık bir surette muntazam ve temiz yaşamak ve ictima eylemek, ulûm ve fînûndan hiref ve ticaretten, emn ü âsâyişten müstefid olmak; müreffehen geçinmek gibi*”¹⁰¹ manalara gelmektedir.

Yukarıdaki medeniyet tanımından da anlaşılacağı üzere *Celâl Nuri*, batı medeniyetini daha çok hürriyetinden, demokrasısından, maddî-manevî zenginliğinden, ilim ve ticaretinden faydalanma noktası olarak görmüştür. II. Meşrutiyet döneminde *Abdülhamid*'in istibdat politikalarını eleştiren ve Avrupa irfanına yaklaşmak isteyen *Celâl Nuri*, bir anlamda Yeni Osmanlı hareketinin ilerleme için hazırladığı zeminin ilk ürünlerinden biri olmuştur. Bu perspektifle hareket eden *Celâl Nuri*, öncelikle batı medeniyetinin temelini teşkil eden Helen medeniyetini sorgulayarak Avrupa'nın konumuna dikkat çekmiştir. Buna göre, Osmanlı devletindeki birçok problemin çözüm yolu, farklı sahalardaki yeniliklerin gelişmiş ülkelerden alınmasına bağlıdır. Bu noktada Avrupa ve Japonya örnek alınacak ülkelerdir¹⁰². Bu ülkelerle beraber ona göre 1912'ler itibarıyla Rusya göz ardı edilebilecek bir ülke değildir. Çünkü Rusya Asyalı bir kavim olmaktan çıkmış ve Osmanlı'nın hemen yanı başında Avrupalılaşmaktadır. Oysaki, eski Bizans'ın iklimi Osmanlı'yı daha çok uyumaya ve daha az çalışmaya sevk etmektedir. Onun için Bizans'ın bakiyesi terk edilerek deli olmayan *Petro* taklit edilmelidir. İstikbâl ve hürriyet için, memleketinin kurulabilmesi için, an'aneler Kasımpaşa deresine bırakılarak Osmanlı Avrupa'sı yaratılmalıdır¹⁰³.

¹⁰⁰ Celâl Nuri, “*Tavsamakta Olan Bir Siyâset: Liberalizm-Hürriyetperverler Mesleği*”, *İkdam*, No. 11181, 10 Haziran 1928, s. 2.

¹⁰¹ Celâl Nuri, *Türk İnkılâbı*, s. 302-303.

¹⁰² Djelal Noury, *Une Année de Liberte 1908-1909*, s. 19-31.

¹⁰³ Celâl Nuri, *Şimâl Hatıraları*, s. 4-5, 7-29, 38-59, 102-117.

Celâl Nuri'nin Rusya'dan etkilendiği yenileşme modeline göre, Türkiye'de de ahali Rusya'da olduğu gibi muhafazakâr bir unsurdur. Hükümet ise inkılâpları yukarıdan aşağıya halka benimsetecek olan güçtür. Rusya'nın önemli bir kısmını gezen ve Kuzey Avrupa ülkelerinde yenileşme arayışları içinde incelemelerde bulunan *Celâl Nuri*'ye göre, bu coğrafyanın altında yatan güç cermenliktir. Bundan dolayı Rusya'da doğacak olan içtimaî inkılâplar da Alman nehrinin coşması anlamına gelecektir. Almanya ile birlikte, İngiltere, Amerika ve Avusturya dünyanın hükümran güçleridir¹⁰⁴.

Gelişmiş olan Avrupa medeniyeti karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen *Celâl Nuri*, güneşin ışıklarını göremeyen devletine-milletine seslenerek, “*İsrafil terakkî surûnu eline almış, ölüleri değil, doğmamışları bile diriltten gürültülü bir sadâ ile âlemi medeniyete, hayata davet ediyor*” sen hâlâ kulaklarına pamuk tıkamakta inat mı edeceksin. Senin için mukadder olan, mukaddes vatanını “*çiğnetmek, terk etmek, hırpalatmak, kısmen ölmek, öldürülmek,...sefil ve rezil olmak mıdır?... ebed-i müddetsin*” sen de bir kere “*kanının küreyvâtındaki eski merdliği, eski mezâyâ ve seceyâyı, eski hatırâtı karıştır*” ve uykudan uyan, diyecektir. Balkan savaşları ortamında Avrupa medeniyetinin hesabını yapan *Celâl Nuri*, *Faik Ali*'nin şu dörtlüğünü okuyacaktır:

“*Bu yol dikenli, bu yol tehlike ile mâlîdir,
Fakat bu gün sana bir gaye-i hayâlidir,
Ve pek kolay yetişilmez kemâl-i âmâle.
Karâr-ı azmini teşyi eden sadâ, dinle*”¹⁰⁵.

Celâl Nuri, 1914 yılında **İctihad** dergisinde “*Müslümanlar, Türkler kalkın geciktiniz*” diyerek, milleti fikir, edebiyat, san'at, maarif ve ilim yönünden çalışmaya davet ediyordu. Bu çağrıyla birlikte *Celâl Nuri*, her şeyin politikadan beklenilmemesini isterken bütün sorumluluğun da hükümete yüklenilmesine karşı çıkıyordu. Demagog bir matbuatla da bir yere varmak mümkün olmayacağından milletçe bir intibahın olabilmesi için ileri gelen tabakanın fikirlerinde bir inkılâbın ortaya çıkması gerekiyordu. Bununla beraber, *Abdullah Cevdet Beyin* 'âliyât' dediği, Avrupa'nın teknik kısmının bir an önce alınması gerekiyordu¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Age., s. 87-117; **Kutub Musâhabeleri**, s. 5-8

¹⁰⁵ Celâl Nuri, **Kutub Musâhabeleri**, s. 168-169.

¹⁰⁶ Celâl Nuri, “*Müslümanlar, Türkler, Kalkın, Geciktiniz*”, **İctihad**, No. 86, 26 K.evvel 1329/8 Ocak 1914, s. 1902-1904; *Celâl Nuri* bu makalesinde, cidden hamiyetperver ve hususıyla uygun şekilde çalışmayı bilen “*beş yüz kişi*” çıkarsa “*istikbâli siyasî ve milliyemizden*” emin

1913 yılında medeniyeti sınaî ve hakiki¹⁰⁷ olarak iki kısma ayıran *Celâl Nuri*, Avrupa'nın emperyalist politikaları ve ahlâksızlık gibi özelliklerini bir kenara bırakarak, batı medeniyetinin alınmasını istiyordu. Ona göre Türkiye için öncelikli gerekli olan şey sınaî medeniyettir. Teknik-marifet batıda fazlasıyla ilerlemiştir. İlim ve fenden faydalanan Avrupa fazlasıyla ilerlemiştir. Felsefe, iktisat, edebiyat Avrupa'da maddî açıdan zengin bir alemin doğmasına yol açmıştır. Buna göre Asya ve Afrika maziye temsil ederken Avrupa ve Amerika istikbaldir. İlerlemenin yolu istikbale uzanmaktan geçmektedir. Bu duruma en iyi örnek ise Japonya'dır. Ancak, İslâmiyet'i temsil eden insanlar ilerlemenin bu tarafını görememişlerdir¹⁰⁸.

1911'de Selânik'te toplanan İttihat ve Terakki'nin kongresine bir muhtıra gönderen *Celâl Nuri*, burada da Avrupa'nın emperyalist politikalarına dikkat çekerek Avrupa Osmanlıyı yok etmek için Türkiye'ye gelmeden Osmanlı'nın Avrupa medeniyetine gitmesinin gereğinden bahsediyordu. Buna göre zayıf bir konumda olan Osmanlı, Avrupa'nın akıl ve fikrine, ilim ve fennine, sermaye ve servetine, üretim araçlarına ve sanatına muhtaçtır¹⁰⁹.

Celâl Nuri, Osmanlı'nın kurtuluşu için Avrupa medeniyetini hedef gösterirken bu medeniyetle ilgili tereddütleri de yok değildir. Çünkü maddî yönden bir hayli ilerlemiş olan Avrupa'nın savaşlarla insanları kana boğan vahşi yönü Avrupa medeniyetinin iyi tarafına gölge düşürmektedir. Bütün medeniyetlerin Asya'dan doğarak Avrupa'ya geçtiğini iddia eden *Celâl Nuri*, son noktada Avrupalı bir zihniyetle düşünebilmenin önemine dikkat çekiyordu¹¹⁰.

Balkan savaşlarının yarattığı üzüntüden dolayı Avrupa'nın emperyalist politikalarına karşı bir mücadele ruhu taşıyan *Celâl Nuri*, 22 Ocak 1914'te **İttihat**'ta yayınladığı "*Şime-i Husûmet*" başlıklı makalesiyle bu ruhunu açıkça fiiliyata dönüştürmeye çalışmıştır. *Celâl Nuri*, bu makalesinde Türk-Müslüman milletine ve vatanına büyük bir aşk beslerken, insanlığa karşı cinayet işleyen Avrupa'ya düşmanlık hislerini açıkça ortaya koyuyordu. Müslümanları yok

olabileceğimizi, 500 kişinin de yetişmesinin güç olmadığını belirtir. Hatta bu amaçla, "*Cemiyet-i Edebiye-i İslâmiye*" adında edebî ve ilmî bir salon açtıklarını ve bunun milletin hizmetinde olduğunu belirtir.

¹⁰⁷ *Celâl Nuri*, hakikî medeniyetten daha çok insanî ve ahlâkî değerleri anlar. Bk., **İttihâd-ı İslâm**, s. 30-33.

¹⁰⁸ Celâl Nuri, **Age**, s. 25-30; **Mukâdderatı Tarihiye**, s. 234-235.

¹⁰⁹ **1327 Senesinde Selânik'de Mün'akid İttihad ve Terakkî Kongresi'ne Celâl Nuri Bey Tarafından Takdim Kılınan Muhtıradır**, s. 4, 22-38.

¹¹⁰ Celâl Nuri, **İttihâd-ı İslâm**, s. 143-144.

etmeye çalışan emperyalist Avrupa'ya karşı artık beslenilecek tek his vardı, o da kin, intikam ve düşmanlıktı. Avrupa'nın zannettiği gibi Türkler son nefesinde değildir¹¹¹.

Celâl Nuri'nin Avrupa'nın düşmanlık fikirlerine karşı *Abdullah Cevdet*'in muhabbet fikrini ortaya koymasıyla batıcı grup arasında önemli bir bölünme olacaktır. *Abdullah Cevdet*'e göre, ilerlemiş bir Avrupa medeniyetine kafa tutmak çok yanlış bir harekettir. *Celâl Nuri* bu davranışıyla aşağı tabaka (halk) seviyesine inmekte ve halk avcılığı yapmaktadır. Dünyayı hasım olarak görmek ancak bir ruh hastasının işidir. Avrupa'nın her yaptığı Müslümanlığa kurulan bir tuzak olarak görme fikri yanlıştır. Esas suç kendimizde, fakirliğimizde, cehaletimizde, tembelliğimizdedir. Onun için Avrupa bizim hocamızdır. Avrupa'ya muhabbet etmek, ilme, terakkiye, maddî ve manevî kuvvetlere muhabbet etmektir. Avrupa medeniyeti tek medeniyettir. İkinci bir medeniyet yoktur. "*Bunu gülüyle dikeniyile isticnas etmeye mecburuz*" geç olsun da güç olmasın anlayışı yerine, güç olsunda geç olmasın anlayışıyla hareket etmedikçe bu devletin kurtarılması imkânsızdır¹¹².

Abdullah Cevdet'in yukarıdaki görüşlerine karşılık *Celâl Nuri* 32 sayfalık bir risale kaleme almıştır. Buna göre, '*Doktor Abdullah Cevdet öldü*' diyen *Celâl Nuri*, ortaya koyduğu fikirleriyle Osmanlıyı çiğnemek isteyen Avrupa'ya karşı, milletine elektrik kuvveti vermek istediğini söylemiştir. *Abdullah Cevdet* ise, bu zayıf dönemde vahşi Avrupa'ya tapınma hüneri göstermektedir. Müslümanlara karşı hunharlıkla yarışan Avrupa'ya karşı kardeşlik beslemek, hürriyetimizden vazgeçmek anlamını taşıyacaktı. *Abdullah Cevdet*'e kardeşlik fikirlerini yazdıran ruh ise *Piyer Lermite*'in ruhudur. *Celâl Nuri*, biraz daha ileri giderek, *Abdullah Cevdet*'i bir Yunan gazetecisine benzeterek, memlekete Yunan bayrağını çekirtmeyeceğini söyleyerek ona şöyle seslenir:

"Abdullah Cevdet Bey! Arapça İsteyen Urbâne gitsin Frenkiler Frenkistana gitisin Acemce isteyen İran'a gitsin Ki biz Türküz bize Türkî gerektir.

*Eğer bu fikirde isek sana burada yer yoktur. Uğur ola! Seni vicdan-ı ümmet tatlik eder. Hürriyetin elindedir"*¹¹³.

¹¹¹ Celâl Nuri, "*Şime-i Husûmet*", *İctihad*, No. 88, 9 K.sânî 1329/22 Ocak 1914, s. 1949-1951.

¹¹² Abdullah Cevdet, "*Şime-i Muhabbet*", *İctihad*, No. 89, 16 K.sânî 1329/29 Ocak 1914, s. 1979-1984.

¹¹³ Celâl Nuri, *Müslümanlara, Türklere Hakâret; Düşmanlara Riâyet ve Muhabbet*, s. 3-24.

Türk basınında kısa süreli de olsa kamplaşmaya neden olan¹¹⁴ bu tartışmayla beraber *Celâl Nuri İctihat* çevresinden ayrılırken, *Kılıçzâde Hakkı*'yla beraber **Hürriyet-i Fikriye** dergisini kurmuştur. Bu tartışmanın hemen akabinde *Celâl Nuri* Amerikan medeniyetini yerinde görmeye gidecektir¹¹⁵. Millî Mücadele sonrası muasır medeniyet seviyesine çıkmak için Türk inkılablarında önemli görevler üstlenen *Celâl Nuri*, 1914 yılında Avrupa'nın vahşi yüzüne karşı çıkmıştır. Çünkü o, cumhuriyet idaresi ile beraber Türk milletinin bağımsız bir şekilde bütün müesseseleriyle beraber değişmekte ve garplılaşmakta olduğu fikrini savunmuştur¹¹⁶. Buna göre ilerleyen medeniyetler Avrupa ve Amerika medeniyetleridir¹¹⁷.

Celâl Nuri, meşrutiyetten cumhuriyete geçen süreçte Avrupalılaşmak fikrini “*üç tarz-ı siyaset*” şeklinde formüle etmiştir. Buna göre Osmanlı

¹¹⁴ Bu tartışmada *Rıza Tevfik*, *Fehime Nüzhet*, *Celâl Sahir*, *Nüzhet Sabit* gibi yazarlar *Abdullah Cevdet*'e destek verirken; *Adnî Şeref*, *Seyfi Sarım*, *Süleyman Nazif* gibi yazarlar da *Celâl Nuri*'yi desteklemişlerdir. Bu yazarların konuyla ilgili bazı yazıları için bk., Server Bedii (İlhamî Safa), **Zavallı Celâl Nuri Bey-Şime-i Husûmet mi, Şime-i Muhabbet mi?** İctihad Matbaası, İstanbul 1329/1914, s. 2-20; Adnî Şeref, “*Memurların Ahlâkı Münasebetiyle Celâl Nuri Beyefendiye*”, **Hürriyet-i Fikriye**, No. 4, 24 Şubat 1329/7 Mart 1914, s. 8-12; Seyfi Sarım, “*Frengi Hastalığının Ruhlarımıza Sirayeti-Celâl Nuri Bey'e Vuku' Bulan Hücumlar*”, **Hürriyet-i Fikriye**, No. 4, 24 şubat 1329/7 Mart 1914, s. 12-14; Rıza Tevfik, “*Cemâat ü Efradda Mütênâkız Şimeler*”, **İctihad**, No. 95, 27 Şubat 1329/12 Mart 1914, s. 2121-2126; Cemâl, “*Şime-i Husûmet mi; Şime-i Muhabbet mi?*”, **Hürriyet-i Fikriye**, No. 6, 13 Mart 1330/26 Mart 1914, s. 5; Selim Sakit (Süleyman Nazif), “*Sehaif-i Bediye-İctihadın Bombardımanı*”, **Hürriyet-i Fikriye**, No. 6, 13 Mart 1330/26 Mart 1914, s. 3-5; A(bdülkadir) Seniy, “*Husûmet, Muhabbet*”, **Hürriyet-i Fikriye**, No. 10, 10 Nisan 1330/23 Nisan 1914, s. 11-13; Nüzhet Sabit, “*Abdullah Celâl Kavgası*”, **Takib ve Tenkid**, No. 1, 6 Mart 1330/19 Mart 1914, s. 12-14.

¹¹⁵ *Celâl Nuri*'nin Amerika medeniyetini önceden görme isteği olsa da özellikle *Abdullah Cevdet*'le tartışmalarından sonra Amerika'ya gitmesi ilginçtir. Çünkü *Abdullah Cevdet*, “*Şime-i Muhabbet*” başlıklı makalesinde *Celâl Nuri*'ye hitaben “*Biz Amerika'ya gittik de*” Müslümanız veya Türküz diye mekteplerine mi almadılar, şeklindeki ifadesi *Celâl Nuri*'nin Amerika'ya gitmesinde etkili olmuştur. Çünkü *Celâl Nuri*, Amerika'dan döndükten sonra ve daha sonraları özellikle oradaki eğitim sisteminden, dinden kadınlardan ve medenî hayattan bahsedecektir. Bk., *Celâl Nuri*, “*Türklerin Sa'y ve Ameldeki Kıymetleri*”, **Serbest Fikir**, No. 3-15, 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914, s. 5-6. “*Stugle For Life-Mübareze-i Hayat ve Bunun İçin İstihzarat*”, **Uhuvvet-i Fikriye**, No. 5-21, 10 Temmuz 1330/23 Temmuz 1914, s. 1-6. “*Amerika'da Siyâset ve Amerika Siyâseti*”, **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 1, No. 4, 12 T.sânî 1332/25 Kasım 1916, s. 84-86, “*Amerika'da Din ve İman*”, **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 1, No. 11, 31 K.evvel 1332/13 Ocak 1917, s. 195-199; “*Amerika'da Kadınlara*”, **Yarın Mecmuası**, S. 26, 13 Nisan 1338/1922, s. 18-20; “*Amerika'da Tahsil-i Âli*”, **Yarın Mecmuası**, S. 27, 20 Nisan 1338/1922, s. 34-36.

¹¹⁶ *Celâl Nuri*, “*Yaşayış Usullerimizde İstihâle*”, **İkdam**, No. 11233, 1 Ağustos 1928, s. 2.

¹¹⁷ *Celâl Nuri*, “*Pek Büyük Bir Fener*”, **İkdam**, No. 11277, 14 Eylül 1928, s. 2.

Devleti'nin diğer devletlere ölçü olmak üzere üç sıfatı vardır. Bunlar, Müslümanlık, Osmanlılık ve Türklüktür. Devletin siyaset sehpasındaki ayaklardan biri kırılacak olursa sonuçta devlet binası çökecektir¹¹⁸. Dolayısıyla *Celâl Nuri*, içinde yaşadığı dönem ve şartlara göre bu unsurlardan siyasî formül olarak faydalanmaya çalışmıştır. Ancak, temelde o Türkiye'nin ilerlemesini, modernleşmesini ve medenileşmesini savunmuştur.

2. Celâl Nuri ve Osmanlılık Anlayışı

Özellikle Fransız İhtilâlinin sonrasındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca sorunu haline gelen çeşitli unsurların bağımsızlık hareketleri ve imparatorluktan ayrılma çabalarını, Tanzimat'tan (1839) sonra her türlü etnik milliyetin üzerinde Osmanlılık kavramı yaratarak önlemeye çalışan siyasal düşünce hareketine Osmanlılık denilmektedir. Diğer bir ifadeyle Osmanlılık, toprak kaybını önlemeye çalışan merkezîyetçi bir yurtseverlik anlamını taşımaktadır¹¹⁹. İkinci Meşrutiyetten sonra Osmanlılık fikrine çeşitli siyasî gruplar tarafından farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu dönemde kimse Osmanlı milleti yaratma peşinde değildir. Osmanlılık bir hedef değil, millî hedeflere varmak ve milliyetçilik fikrini örtmek için kullanılan uygun bir vasıta olarak görülmeye başlanmıştır¹²⁰.

Celâl Nuri, II. Meşrutiyet döneminde yukarıdaki düşünceye uygun olarak Osmanlı'nın geleceğini Müslümanlık, Türklük ve Osmanlılık siyasetlerinin birlikte dengeli bir şekilde devam ettirilmesine bağlamıştır. *Celâl Nuri*'ye göre, Osmanlıda önceden gayrimüslim milletler bazı hukukî eşitliğe sahiptiler. Hatta kamusal haklar-droit public açısından bu unsurlara saygın bir yer verilmiştir. 1876 Kanun-ı Esâsî ile beraber reaya siyasî haklarını da elde etmiştir. Bu ortamda, hilâfet-saltanat makamı, eşit haklara sahip olma vasfını üzerinde barındıran Osmanlılık idealini birleştirici bir güce sahip olmuştur. Onun için Osmanlılık siyaseti, anasırın eşitliğini sağladığından bir kenara bırakılmamalıdır. Aksi takdirde “*düvel-i muazzamayı*” Osmanlı Devleti'nin aleyhine harekete geçirecektir. Osmanlılık politikası sayesinde Hristiyan unsurların da devlete karşı düşman olma düşüncesinin önüne geçilmiş olacaktır¹²¹.

¹¹⁸ Celâl Nuri, **Mukadderât-ı Tarihiye**, s. 181-188.

¹¹⁹ Şükrü HANIOĞLU, “*Osmanlılık*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1389; İlber ORTAYLI, “*Tanzimat*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1545-1547.

¹²⁰ Nevin YAZICI, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bak. Yay., Ankara 2002, s. 172-173.

¹²¹ Celâl Nuri, **Mukadderât-ı Tarihiye**, s. 181-184; **Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Tarihiye**, s. 300-304.

Balkan savaşlarıyla birlikte yaşanan olaylarla, Osmanlılık politikasının devleti kurtarmak için başarılı olamayacağını gören *Celâl Nuri*, aynı zaman diliminde ittihad-ı İslâm anlayışından da faydalanmak istemiştir. 1917-18’li yıllar itibarıyla Ermeni ve Arap unsurların ayrılıkçı hareketler içerisine girmesiyle *Celâl Nuri*, azınlıkların, devletin çöküş sürecini hızlandırdığı görüşünü ortaya koyacaktır. Yaşanan olumsuz gelişmelerle birlikte *Celâl Nuri*, nazariye kavramını romantizmle bir tutarak Osmanlılığı, Türklüğü ve Müslümanlığı, içinde bulunulan asrın, muhitin ve gelişmelerin belirleyeceği kanaatine varacaktır. Buna göre, devleti kurtaracak ana unsur Türk unsuru ve milliyetçiliği olacaktır¹²². Nitekim, 1926 yılında kaleme aldığı **Türk İnkılâbı** adlı eserinde de *Celâl Nuri*, Osmanlılık fikrinin tabii ve millî bir mefhum olmadığını belirterek, Avrupa’nın ortasında eski bir Asya medeniyetinin kurulamayacağı gerçeğine dikkat çekmiştir¹²³.

Gelişen tarihi süreç itibarıyla Osmanlılık fikri, enternasyonalizm kavramına karşılık gelmiştir. Millî hüviyet Osmanlılık camiası içinde kaybolup gitmiştir. Türklüğün geleceği ise, milliyet fikrinin güçlendirilmesine bağlı olmuştur¹²⁴. 1930’lu yıllarda Osmanlılık fikrini emperyal fikirle bağdaştıran *Celâl Nuri*, bu düşüncenin Osmanlıya büyük zarar verdiğini ve sonuçta hiçbir maddî ve manevî katkı sağlamadan sonbahar yaprağı gibi dökülüp gittiğini belirtmiştir¹²⁵. Buna göre *Celâl Nuri*, Osmanlılık fikrini II. Meşrutiyet döneminde kısa süreli bir ara formül olarak görmeye çalışmış, ancak sonuçta, gerçeklere göre hareket etmiştir.

3. Celâl Nuri’de İttihâd-ı İslâm ve İslâmcılık Anlayışı

İslâmiyet, 1867-1873 yılları arasında, İstanbul’da bir grup Osmanlı aydını (Yeni Osmanlılar) tarafından modern dünyanın meydan okumalarına karşı koyma endişeleri ile bir ideolojiye dönüştürülmüştür. Öncelikle bir din olan İslâmiyet, toplumu kimin yöneteceği konusunda birlikte yöneten ve yönetilenlerin yetkileri konusunda siyasetle de ilgilenmiştir. İslâmiyet’te kendinden başka bir otoritenin olmaması, din ile siyaseti özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleşme sayesinde batı tipi bir ikilik de doğmamıştır. İslâm devletinde dine dayalı şer’î bir kurallar hakimiyeti söz konusu olmuştur. İslâm tarihinde

¹²² Celâl Nuri, **Tarih-i İstikbâl -2- Mesâil-i Siyâsiye**, s. 155-165; **Harbden Sonra Türkleri Yükseltelim**, s. 13-22.

¹²³ Celâl Nuri, **Türk İnkılâbı**, s. 10-17.

¹²⁴ Celâl Nuri, “Kozmopolit Kimdir ve Nedir?”, **İkdam**, No. 11241, 9 Ağustos 1928, s. 2; “İnsan”, **İkdam**, No. 11627, 8 Eylül 1929, s. 1.

¹²⁵ Celâl Nuri, “Tarihin Neresine Geldik?-Gazi İnkılâbı ve Sonrası-”, **Yılmaz**, No. 76, 94, 19 Mart, 6 Nisan 1931, s. 5.

mezheplerin ortaya çıkışı da siyasî yönetim veya ihtilâflarla alâkalı olmuştur. İslâm aynı zamanda, *Abdullah Cevdet*, *Ziya Gökalp*'te görüldüğü gibi sosyal pekiştirici bir unsur olarak görülmüştür. İdeoloji ise, tarihsel olarak belirli bir dönemde modernleşme veya sosyal farklılaşma süreci neticesinde şekillenmiş bir düşünce yapısıdır. İdeoloji de, özel bir sembolleştirme, batının geçirdiği değişimden kaynaklanan gelenekselden farklı bir kitle iletişimi ve hızlı bir sosyal değişimle beraber ortaya çıkan yeni bir yapı da dikkat çekmektedir¹²⁶.

Gazetenin çıkışı ve batı merkezli ideolojilerin etkisiyle İslâm toplumlarında bir meşrutiyet krizi ortaya çıkmış ve batıdan gelen yeni prensiple halkın yönetimde söz sahibi olması konusu geleneksel İslâmî anlayışın monarşiye tanıdığı olduğu meşrutiyeti sorgulama sürecine sokmuştur. Bu görüşleriyle beraber *M. Türköne*, İslâmcılığın siyasî perspektifini ideolojik olarak *Namık Kemal* ve *Ali Suavi* gibi aydınları bünyesinde barındıran Yeni Osmanlılar hareketine götürmüştür. Hatta *II. Abdülhamit* bile ideolojik anlamda İslâmcılık yapmamış, sadece dış politika unsuru olarak İslâm birliği siyasetinden faydalanmıştır. Buna göre 1908 sonrası İslâmcılık tezleri, denenmişliğin, gerçeklerle sınanmışlığın izlerini taşımaktadır¹²⁷.

Osmanlı Devleti'ni kurtarma projesi içinde yer alan İslâmcılık hareketi birbiriyle bağlantılı sayılabilecek olan İttihâd-ı İslâm ve modernleşme aracı olarak İslâm fikirlerini uygulamada kendi içerisinde barındırmıştır. Bu proje ile ilgilenen Osmanlı aydınlarının çoğu, İslâm'ın teoride görülen aslî unsurlarıyla beraber, yeni bir medeniyet kuran batının aklını, pozitivist bilimini vs. kaynaştırmaya çalışarak hedefledikleri hürriyet ortamı ve ilerlemene zeminini oluşturmaya gayret etmişlerdir.

Batıcı fikir hareketi içerisinde olan *Celâl Nuri*, 1912-13'lü yıllarda devletin kurtuluşu için İslâm birliği siyasetini ortaya koymuştur¹²⁸. Bu siyasetle

¹²⁶ Mümtaz'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İletişim Yay., 2. bs., İstanbul 1994, s. 13-23.

¹²⁷ *Age*, s. 33-45.

¹²⁸ *Celâl Nuri*, bu düşüncesini hacimli bir eseriyle ortaya koymuştur. Bunun için Bk., **İttihâd-ı İslâm-İslâmın Mazisi, Hâfî, İstikbâli**, (402+6 s.), *Celâl Nuri*'ye göre, şimdiye kadar gerçekte kimse, *İttihâd-ı İslâm*'ı tam anlamıyla bilmemektedir. Bk., Haydar Kemal (Celâl Nuri), **Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle**.., s. 45. Ancak, pek eskiden beri Müslümanlığa, ittihâd-ı islâm'a edebî bir şekil veren zât *Celâl Nuri*'ye göre, *Abdülhak Hamit*'tir. Bk., **İttihâd-ı İslâm**, s. 364.

eş zamanlı olarak İslâm dininde yenileşme anlayışı olduğu fikrini de yoğun bir şekilde işlemiştir¹²⁹.

Celâl Nuri'ye göre, Avrupa terakki etmekle birlikte, düşünüş içinde bulunan İslâm hükümetlerini sömürgeci-emperyalist politikalarla parçalama peşindedir. Fransa, Fas ve Tunus'ta faaliyet gösterirken, İngiltere de Mısır'ı işgal etmiştir. Osmanlı iç ve dış karışıklarla beraber Trablusgarp'ı Haçlı istilâsına karşı korumaya çalışmaktadır. Buna göre, Müslüman ülkelerin Hristiyan işgaline uğraması kabul edilecek bir durum değildir¹³⁰. Bu tehlikeyle beraber doğu ile batı arasına sıkışmış olan Müslüman alemi öncelikle kendilerinin kim olduğunu? Ve Medenî vazifelerinin neler olduğunu? Açıkça ortaya koymalıdır¹³¹. Avrupalılar Ay üzerindeki tepelere varıncaya kadar incelemelerde bulunurken, İslâm aleminin hangi siyasî, dinî, toplumsal, ahlâkî muhit içinde bulunduğunu bilmemesi af olunamaz bir cinayettir. İslâmiyet'in siyasî bir yönü olduğuna göre, Avrupa'nın sömürgeci anlayışına karşı İslâm birliği oluşturulmalı ve devletin ileri gelenleri de bu politikadan korkmamalıdır¹³².

13 asır evvel İslâmiyet'i ortaya koyan *Hz. Muhammed*, Arabistan'daki anarşiye son verirken bu dini tabii bir mantık ve reform hükümeti üzerinde şekillendirmiştir¹³³. *Celâl Nuri*'ye göre şimdiye kadar dünyaya gelen psikologların en büyüğü de *Hz. Muhammed*'dir. 1913 yılı itibarıyla dünyada 300 milyonu bulan Müslüman'ın binlerce ihtiyacı bu dinle tedvin edilmiştir. Ayrıca İslâmiyet Roma, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi şiddetle de temsil edilmemiş, kavmiyetlerin üzerinde bulunan bir kardeşliği tesis etmiştir. Bu düzenin altında yatan güç ise psikolojidir. Dolayısıyla İslâmiyet hiçbir maddî kuvvet altında ezilmeden, istikbâlde önemli bir konuma gelecektir. Bu beklentilerle beraber, İslâm birliği siyasetine Panislâmizm demek de yanlış olacaktır¹³⁴.

Avrupa'nın emperyalist politikalarına karşı 300 milyon Müslüman'ı birleşmeye çağıran *Celâl Nuri*, Avrupa'nın zulmü içeren bu tavrına karşı

¹²⁹ Celâl Nuri, "İslâm'da Vücüb-ı Teceddüd", *İctihad*, No. 39-41, 15 K.sânî, 1 Şubat-15 Şubat 1327/28 Ocak-28 Şubat 1912, s. 970-973, 983-989, 1000-1002. Bu konularla ilgili diğer eserleri de hemen 1912-1913 yılında yoğunlaşır.

¹³⁰ Celâl Nuri, "İslâm'da Vücüb-ı Teceddüd", *İctihad*, No. 39, 15 K.sânî 1327/28 Ocak 1912, s. 970-971.

¹³¹ Celâl Nuri, *İttihâd-ı İslâm*, s. 3-5.

¹³² *Age.*, s. 5-12

¹³³ *Age.*, s. 14-16.

¹³⁴ *Age.*, s. 16-26.

Fransa'nın Radikal Sosyalist Demokrat partisinde görülen tavrından dolayı hürriyet taraftarı olan sosyalistlerle Avrupa'ya karşı iş birliği yapılmasını ister¹³⁵. Buna göre, *Celâl Nuri* Arabistan'ın Arnavutluk olmaması için bölgesel hükümetlere şans tanınmasını ve İslâm birliğini bozucu tefrikalardan kaçınılmasını tavsiye eder. Mezhebî ihtilâflar İslâm'ın esasından uzaklaşıldığı için ortaya çıkmıştır. Asya belirli bir uyanış içinde olduğuna göre, gerekirse emperyalizm tehlikesine karşı Japonya ve Çin'le de birlikte hareket edilmelidir¹³⁶.

İslâm alemindeki birliği oluşturabilmek için *Celâl Nuri* bazı önerilerde bulunur. Buna göre kadercilik bir kenara bırakılarak bin sene önceki mezhep imamların yazdıkları aynen kabul edilmemelidir. İslâmiyet fikir serbestliği tanıdığı için, ilerlemiş olan Avrupa'nın ilmî takip edilerek psikoloji kuvvetinden de faydalanmalı ve eğitim-öğretim vasıtasıyla içtihat anlayışı Müslümanların zihnine yerleştirilmelidir. İslâm edebiyatı vasıtasıyla İslâm dünyasının her yerinde ortak ve yeni bir Müslüman felsefesi oluşturulmalıdır. Bu konuda şeyhülislâmlık makamı hutbeler yazarak camilerde okutulmalıdır. İslâm kardeşliği her türlü millî kardeşliğin üzerindedir¹³⁷.

1913'den 1918 yılına kadar ittihâd-ı İslâm fikri üzerinde duran *Celâl Nuri*, kendisini bu fikrin hizmetçisi olarak gösterecektir¹³⁸. Özellikle İngiltere, Müslümanlara milliyetçilik ışığını göstererek İslâm aleminin harap olmasını istemektedir. Ancak Osmanlı ordusu ve İslâm dini İngiltere'nin bu bakış açısını kör edecek güçtedir¹³⁹.

Avrupa'da oluşan fikirlere göre, ittihâd-ı İslâm anlayışı taassubun bir neticesi olarak görülmektedir. Ancak, fikir hürriyetinin aşığı olan *Celâl Nuri*'ye göre, “*beşerin tekâmülüne ne Charles Darwin'in nazariyatı, ne de Martin Luther'in efkârı, ne de 89 İnkulâbının esasât-ı mucizesi ittihâd-ı İslâm kadar hizmet edebil*”ecektir. Buna göre İttihâd-ı İslâm medeniyeti, XVIII-XX. asırların meydana getirdiği Hristiyan Avrupa medeniyetinden daha büyük bir medeniyet halini alacaktır. Bugün Müslümanların cefa ve eziyet içinde olması onların tek

¹³⁵ Celâl Nuri, “İslâm'da Vücûb-ı Teceddüd”, *İctihad*, No. 41, 15 Şubat 1327/28 Şubat 1912, s. 1000-1002.

¹³⁶ Celâl Nuri, *age.*, s. 115-149.

¹³⁷ *Age.*, s. 166-173, 296-300.

¹³⁸ Celâl Nuri, “Osmanlı Nokta-i Nazarından Rusya İnkulâbı ve Musâlâhası İngiltere'nin Hakk-ı Kelâmı” *Âti*, No. 4, 4 K.sânî 1334/1918, s. 2.

¹³⁹ Celâl Nuri, “Turn Stand Lloyd George'un Rucû'ü Münâsebetiyle”, *Âti*, No. 10, 10 K.sânî 1334/1918, s. 2.

vücut olmasını sağlayacak ve tabii hukuk, sahte hukuka karşı gelecektir. *Gustave Le Bonn*'un iddia ettiği gibi “*tarihi idare eden hissiyattır*”, işte bu hissiyatın örneği olan İslâm birliği, dünyada meydana gelmiş ve gelecek inkılâpların en büyüğü olacaktır. Buna göre, “*ittihâd-ı İslâm, daha hür bir istikbâle intizaren, zaten İslâmlar arasında mevcut olan, ittihâd-ı ârâyı muhafaza ve teyid ve bir gayeyi terbiyetkâraneye doğru tevhid-i mesâidir.*” İslâm bir mezhepten ziyade toplumsal, milletler arası bir kardeşlik dinidir. sosyalizmin reddettiği gibi, İslâmiyet de XIII asır evvel “*milliyet-i husûsiye fikirlerini*” reddetmiştir. İslâmiyet'in Avrupa fikirleriyle de birleşmesi gerektiğini belirten *Celâl Nuri*, İslâmiyet'in XVII. asırda *J.J. Rousseau*'nun neşrettiği fikirlere benzerlik gösterdiğini de vurgulayacaktır. Buna göre, *Rousseau*'nun fikirleri bir tohum gibi zihinlere zerk edildikten sonra 1789'da bir ürün ortaya çıkmıştır. *Celâl Nuri*'nin, sabırsızlıkla beklediği ise “*gizli bir hazine...alemi titretecek mertebe kuvvetli bir dinamo*” olan ittihâd-ı İslâm fikirlerinin ne zaman meyve vereceği konusudur¹⁴⁰.

Celâl Nuri'nin bu fikirleriyle birlikte diğer bir batıcı olan *Abdullah Cevdet*, İslâm birliği düşüncesini “*kültürel açıdan düşünülebilecek*” bir yol ve batı ülkelerinin emperyalist politikalarına karşı bir sığınak olarak görmüştür. Ona göre, eğer ittihâd-ı İslâm siyasî birlik olarak görülüyorsa, bu politika “*hayal-i dilber*” olacaktır ve zamanı çoktan geçmiştir. Bu politikayı benimsemeyen *Abdullah Cevdet* sadece, manevî, ilmî, edebî, iktisadî ve içtimaî yakınlaşma açısından bu hareketi olumlu bulmuştur¹⁴¹.

Celâl Nuri'nin İslâm birliği teklifine İstanbul dışından cevap veren ilk şahıs Tunuslu *Ali Baş Hanbe* olmuştur. Buna göre, *Hanbe* bu hareketin Avrupalıların anladığı gibi kendilerine karşı siyasî bir hareket olmadığını ve İslâm kardeşliğinin dinî bir emir olduğunu söyleyecektir. *Hanbe*'ye göre, *Celâl Nuri*'nin **İttihâd-ı İslâm** eseri bütün meseleleri ele almasından ve İslâm aleminde uyanışa neden olacağından Arapçaya çevrilirse iyi bir hizmet olacaktır¹⁴².

¹⁴⁰ Celâl Nuri, *age.*, s. 333-347.

¹⁴¹ Şükrü HANİOĞLU, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, s. 186, 153-154.

¹⁴² Ali Baş Hanbe, “*İttihâd-ı İslâm*”, *İctihad*, No. 63, 25 Nisan 1329/8 Mayıs 1913, s. 1388-1391, *Hanbe*'nin bu isteği, geçte olsa 1922 yılında Arapçaya çevrilerek gerçekleştirilmiştir. Bu ise, *Celâl Nuri*'nin *İttihâd-ı İslâm* fikrinin, (her ne kadar bu düşünce başarılı olmamışsa da), az çok Arap dünyasında ilgi uyandırdığını göstermektedir. Çeviri için bk., Celâl Nuri Bey, **İttihâd-ı Müslimin**, (Arapçaya Çev. Hamza Tahir el-Kazani ve Abdülvahâb A'zamel Mısri), 1338/ 1920.

Celâl Nuri, **İttihâd-ı İslâm** eserine zeyl olarak 1914 yılında yazdığı **İttihâd-ı İslâm ve Almanya** adıyla bir eser daha kaleme almıştır. Buna göre yaşanan inkılâplar sırasında *Celâl Nuri*, İslâm birliği anlayışıyla birlikte I. Dünya savaşında İslâm aleminin Almanya ile birlikte hareket etmesini istemiştir. Özellikle Rusya, Osmanlı Devleti için önemli bir tehlike arz etmektedir¹⁴³. 1914 inkılâbını 1789 Fransız İnkılâbı'ndan önemli bulan yazar, İslâmiyet'in cihat dini olduğunu belirterek, Almanya ve İslâm alemini hayat için birlik prensibince ittihadı çağıracaktır¹⁴⁴.

İttifak grubunun I. Dünya savaşını kaybetmesiyle Osmanlı Devleti önemli toprak kaybına uğramıştır. Yaşanan olumsuz gelişmeler ve dünyadaki milliyetçi uyanışları gören *Celâl Nuri*, 1924'e geldiği zaman ittihâd-ı İslâm politikasından vazgeçecektir. Ancak, *Celâl Nuri*, cumhuriyetin ilk yıllarında modern Türkiye'nin muasırlaşması için önceden savunduğu gibi dinin içtihatlarla yeniden yorumlanması gereği üzerinde durmuştur. Buna göre, *Celâl Nuri*, 1914'lerden itibaren İslâmiyet'i batı tarzı bir şablona oturtmak isterken din ve vicdanın ayrı şeyler olduğunu söylemiş ve "*Allah'ın hakkını Allah'a, kaysere ait olanın kaysere*" verilmesini istemiştir¹⁴⁵.

1914 yılındaki Amerika gezisi sırasında burada din ile devletin birbirinin işlerine karışmadığını gören *Celâl Nuri*, Türkiye'de aynı modeli getirmek istemiştir¹⁴⁶. İslâmiyet'i siyasî ve fikrî bir cumhuriyet olarak gören *Celâl Nuri*¹⁴⁷, millet olarak ilerleme için dinde reform anlayışı üzerinde durmuştur¹⁴⁸. O, İslâm'ın hakikî manasını kazanabilmesi için dinde muamelat ve itikadın ayrılmasını isteyerek, batı terakkisininin yakalanabilmesi adına hilâfet makamının üzerine düşen görevi yerine getirmesini ister. Batı hukukundan faydalanılmasının gereğine dikkat çekerek, fennen doğru olanın İslâm dininin de emrettiği yol olacağını belirtmiştir¹⁴⁹.

¹⁴³ Celâl Nuri, **İttihâd-ı İslâm ve Almanya**, s. 3-5.

¹⁴⁴ **Age.**, s. 31-37.

¹⁴⁵ Celâl Nuri, **Hatemü'l-Enbiya**, s. 143-144.

¹⁴⁶ Celâl Nuri, "*Amerika'da Din ve İman*", **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 1, No. 11, 31 K. evvel 1332/13. 01. 1917, s. 195-199. Hatta, Amerika'da dinin fiiliyatta ne kadar basitleştirildiğine örnek olarak gördüğü bir kilise manzarasını *Celâl Nuri*, bu kilisenin kapısının üzerindeki yazıya göre şöyle tasvir eder: "*İş adamları için çabuk ibadet*" yaptırılır.

¹⁴⁷ Celâl Nuri, **age.**, s. 147-148.

¹⁴⁸ Celâl Nuri, "*İslâm'da Vücûb-ı Teceddüd*", **İctihad**, No. 40, 1 Şubat 1327/14 Şubat 1912, s. 983-985.

¹⁴⁹ Celâl Nuri, **Tarih-i İstikbâl -1- Mesâil-i Fikriye**, s. 107-111.

Celâl Nuri, dinde reform anlayışından dolayı İslâmcı çevrelerden eleştiriler almıştır. Konuyu fazla uzatmamak için sadece bunlardan bir kaç dipnotta verilecektir¹⁵⁰. Görüldüğü gibi *Celâl Nuri*, içinde bulunduğu şartlara göre İslâm dininden siyasî, sosyal vs. yönlerden faydalanma yoluna giderek, dinden ilerleme aracı olarak faydalanmıştır. *Celâl Nuri*, bu görüşleriyle *Kılıçzâde Hakkı*'yla beraber bir anlamda Türkiye'deki lâik modelin benimsenmesinde önemli rol oynamıştır.

4. Celâl Nuri'de Milliyetçilik-Türkçülük Anlayışı

Sürekli batıcı bir çizgide hareket eden *Celâl Nuri*, Osmanlının kurtarılabilmesi için siyasî formül olarak savunduğu Osmanlılık ve İslâmcılıkla ilgili görüşlerinden şartlar gereği vazgeçmiş ve sonuçta ırkçı bir özellik göstermeyen Anadolu'ya dayalı Türk milliyetçiliği fikrini desteklemiştir.

Osmanlıdaki Türk milliyetçiliğinin başlangıç tarihi ise, Türk tarihinin tartışma konularından biri olmuştur. Ancak genel olarak başlangıç tarihi, 1869-1876 yıllarına, (asıl adı *Constantin Borzecki*) *Mustafa Celâlettin Paşa* ve harbiye mektebinin hocalarından olan *Süleyman Paşaya* dayandırılmaktadır. 1880'lerden sonra Türk kavramı eskisinden biraz daha değişik kullanılarak "*Türk milleti necibesi*" ifadelerine rastlanılmaya başlanmıştır¹⁵¹. Ancak, Türklük kavramı Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda bir kimlik göstergesi olmamıştır¹⁵². Osmanlıdaki Türk milliyetçiliği ya da Türkçülük fikrini ideolojik anlamda açık bir şekilde ifade eden ve ön plana çıkaran ilk şahıs ise 1904'te

¹⁵⁰ Şehbenderzade Ahmed Hilmi, *Huzûr-ı Akl u Fende Maddiyûn Meslek-i Delâleti, Hikmet-i Matbaa-i İslâmiye*, İstanbul 1332/1914. (Eserin kapağında, "*Tarih-i İstikbâl'in Birinci Cildini Teşkil Eden 'Mesâil-i Fikriye'nin Tenkidî*" yazısı vardır.); Alî Suad, "*Zat-ı Hazreti Muhammed, Makalesine Mûteallık-Celâl Nuri Bey Efendiye*", *Sebilürreşad*, C. 11 No. 282, 9 R. evvel 1332/ 23 K. sâni 1329/05.2.1914, s. 242-245; Alî Suad, "*Vicdan-ı İslâm-'Zat-ı Hazreti Muhammed' Makalesi Münasebetiyle Celâl Nuri Bey'e İkinci Hitab*," *Sebilürreşad*, C. 11, No. 283, 16 R. evvel 1332/30 K. sâni 1329/12.2.1914, s. 361-363; Alî Suad, "*Zat-ı Hazreti Muhammed-Celâl Nuri'ye Üçüncü Hitabım*", *Sebilürreşad*, C. 11, No. 286, 7 R. Ahir 1332/20 Şubat 1329/5.3.1914, s. 414-418; Alî Suad, "*Muhterem Sebilürreşad Mecmuasına*", *Sebilürreşad*, No. 369, 6 Zilhicce 1336/12 Eylül 1334/1918, s. 86-87; Ferid(KAM), "*Tarih-i İstikbal*", *Sebilürreşad*, C. 11, No. 283, 16 R. evvel 1332/30 K. sâni 1329/1914, s. 358-361; Ferid, "*Tarih-i İstikbal-Celâl Nuri Bey*", *Sebilürreşad*, C. 12, No. 287, 14 R. ahir 1332/ 27 Şubat 1329/12.3.1914, s. 4-7.

¹⁵¹ Şükrü HANIOĞLU, "*Türkçülük*", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s. 1394-1395; "*Osmanlıların devletin özelliğini korumak yolundaki en büyük hizmetleri imparatorluğun resmi dilini Türkçe yapmaları olmuştur.*" Bk., David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Fener Yay., İstanbul 1998, s. 9.

¹⁵² Ridvan AKIN, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketleri 1908-1918*, Der Yay., İstanbul 2002, s. 20-21.

Mısır'da çıkan **Türk** gazetesinde “*Üç Tarz-ı Siyaset*” başlıklı yazısıyla “*Pantürkizmin babası*”¹⁵³ olarak bilinen *Yusuf Akçura* olmuştur¹⁵⁴. *Akçura* İstanbul'a geldikten sonra, bir süre ittihâd-ı anasır politikasını savunan İttihat ve Terakki cemiyeti ile kavmiyetçilik konusunda anlaşmazlık içinde olmuştur¹⁵⁵.

Celâl Nuri'nin de aktif olarak içinde yer aldığı II. Meşrutiyet dönemi, meşrutiyetin getirdiği serbestlikten dolayı Türkçü hareketlerin kök saldıği bir dönem olmuştur. *Akçura*, *Necip Asım* ve *Veled Çelebi* ile birlikte Türk Derneği'ni kurarken, *M.Arai*'ye göre, bu dernek Jön Türk döneminin ilk milliyetçi derneği olmuştur. Diğer taraftan İttihat ve Terakki'nin de etkisinin görüldüğü **Genç Kalemler** dergisi, daha sonra kurulan *Türk Yurdu Cemiyeti* ve dergisi önemli Türkçü faaliyetler arasında görülmüştür¹⁵⁶. Bu hareketlerle birlikte 22 Mart 1912'de açılan ve Türk milletini toplumsal ve millî bir inkılâpla birleştirmeyi amaçlayan, her türlü parti ve siyasetin üzerinde hareket eden kurum ise, *Türk Ocağı* olmuştur¹⁵⁷.

Yusuf Akçura, Türk Ocağı'nın kuruluşundan bahsederken, bu kurumu oluşturan askerî tıbbiyeli gençlerdeki milliyet fikrinin oluşmasında **Le Jeune Turc** gazetesindeki yazılarıyla *Celâl Nuri* ve **Genç Kalemler**'deki yazılarıyla *Ziya Gökalp*'in etkilerinin olduğunu söylemiştir¹⁵⁸. Ancak İsrail'de bulunan **Le Jeune Turc** gazetesinin koleksiyonlarının tam olmayışı yüzünden bu iddiayı

¹⁵³ François GEORGEN, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, 2. bs., (Çev. Alev ER), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 23. Akçura'da, Türkçülüğü ortaya çıkaran önemli nedenler, *Tatar reformculuğu ve kültürel Türkçülüktür*. s. 23-27.

¹⁵⁴ Akçuraoğlu Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Matbaa-i Kader, İstanbul 1327/1912, s. 3-40. Bu eserde *Yusuf Akçura*, *Vakit* muhabiri olarak tanıtılırken, *İkdam*'ın eski baş muharriri *Ali Kemal* ve *Kütahya* mebusu olarak *Ahmed Ferid*'in, *Akçura*'nın yazısına eleştirileri vardır.

¹⁵⁵ Mehmet ÖZDEN, **Türk Yurdu Dergisi ve İkinci Meşrutiyet Devri Türkçülük Akımı (1911-1918)**, (Hacettepe Ün. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1994, s. 289.

¹⁵⁶ Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, İletişim Yay., İstanbul 1994, s. 23-91.

¹⁵⁷ Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952**, Tıpkı Basım, 2. bs., Arba Yay., İstanbul 1995, s. 378-379. Türk Ocaklarıyla ilgili iki önemli çalışma için bk., Yusuf SARINAY, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Yay., İstanbul 1994; Füsün ÜSTEL, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yay., İstanbul 1997.

¹⁵⁸ Hüseyin Enver SARP, “*Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu?*”, **Türk Yurdu**, S. 243, Nisan 1955, s. 751; *Akçura*'nın düşüncelerine benzer şekilde fikir beyan eden diğer yazar, *İsmail Habib Sevük*'tür. *Sevük*, azınlıkların milliyetçilikleri ve hususî dayanışmaları karşısında, millî hisleri kabaran 190 tıbbiyeli Türk öğrencinin, 1911 Mayıs'ında Fransızca **Jeune Turc** gazetesinde *Celâl Nuri Beyin* ortaya attığı, “*Donanma Cemiyeti gibi*” okullar açmak maksadıyla “*kavmî bir Türk maârif cemiyeti teşkil etmek*” fikrinden aldıkları ilhamla harekete geçtiklerini belirtir. Bk., İsmail Habib (Sevük), **Edebî Yeniliğimiz**, Remzi K.evi, İstanbul 1937, s. 437.

kesin olarak ispat edemedik. Ancak, **Türk Yurdu** dergisinin ilk çıktığı günlerde (bazı eleştirileriyle beraber) dergiye bir yazı gönderen *Celâl Nuri*, bu harekete destek vermiştir¹⁵⁹.

Celâl Nuri, bu ilişkileriyle beraber II. Meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerinde Türk milliyetçiliği ile ilgili değişik fikirler ileri sürmüştür. Avrupa kaynaklı olan nation-millet kelimesinin çeşitli ülkelerde kullanılan karşılıklarını veren *Celâl Nuri*, Fransız *Littre*'ye göre milletin tanımını vermiştir. Buna göre millet, aynı arazi üzerinde yaşayan, aynı hükümete tabi veya değil, aynı ırktan geldiklerini zannettirecek mertebede müşterek menfaate dayalı insanlar topluluğudur. Nation kavramının karşılığı olarak dine dayalı millet kavramının kullanılmasını yanlış bulan *Celâl Nuri*, *Şemseddin Sami*'nin de aynı hatayı yaptığını belirtir. Millet kavramının tanımı Avrupa'da da tam olarak yerleşmemiştir. Bununla birlikte *Celâl Nuri*'ye göre, İslamiyet milliyetlere engel değildir¹⁶⁰.

Celâl Nuri'nin 1932'de yaptığı açıklamalara göre, bir insan kümesini millet haline getiren unsurlar; ırk birliği, aynı memlekette oturmak, manevî yakınlık, dil birliği, din birliği ve idarede birliktir¹⁶¹. Buna göre Yahudiler farklı coğrafyada yaşadıklarından bir milliyet teşkil edememişlerdir. Öyleyse, ırk ve milliyet tabirleri birbirinden ayrılmalıdır ve millet mefhumu ırk kavramından daha doğru bir yoldur¹⁶². Milliyet, “*tarihte, bariz meziyetli bir heyetin, bilhassa ve ekseriya meş’ur olmamak üzere aynı ideale sahip bir takım insanların, bir*

¹⁵⁹ Celâl Nuri, “*Akçuraoğlu Yusuf Beye*”, **Türk Yurdu**, Yıl 1, S. 5, 12 K.sânî 1327/25 Ocak 1912, s. 147-148. *Celâl Nuri*, **Le Jeune Turc** gazetesinde de, “*Türk Yurdu*” hareketini desteklediğini açıklamış ve bu mektubunda, “*adedi behemahal elli milyona bâliğ olan Türkler için Yurdunuz mühim bir merkezdir. Türk âlemi böyle bir merkeze muhtaç idi*” demesine rağmen, derginin yeni bir dil yaratma ya da lisanı fazla liberalizme gitmesini eleştirmiştir. **Türk Yurdu** muharrirleri, yeni bir lisan icat etmemeli, şiveye hoş gelmeyecek terkipler kullanılmamalıdır. Çünkü, lisan “*terakkî eder, tekâmül eder fakat tebeddül ve tagayyür etmez... lisanı tebdil etmek Esperanto gibi bir ucûbe-i beyan ihdas etmektir.*” Buna göre **Türk Yurdu** öncelikle kendine mahsus bir üslûp bulmalı ve “*şiddetle muhtacı bulunduğumuz bir Türk sarfi, bir Türk nahvı, bir Türk lügatı, bir Türk lisanı ve edebiyatı tarihi, bir Türkler tarihi meydana getirmesini arzu eder ve bu suretle Türk âlemine, Türk milletine vahdetini bilfiil meydana koymaya muhtaç olan Türklüğe hizmet etmesini temenni*” eder. Bu yazıya, *Akçura* da dili değiştirmek gibi niyetlerinin olmadığını söyleyerek cevap verir. Bk., Akçuraoğlu, “*Pek Muhterem Efendim*”, **Türk Yurdu**, Yıl 1, S. 5, 12 K.sânî 1327/25 Ocak 1912, s. 149.

¹⁶⁰ Celâl Nuri, “*Bir Dakika-ı Lisanîye ve Bir Hatâ-yı Fikrî*”, **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 2, No. 10-41, 10 T.sânî 1917, s. 241-243.

¹⁶¹ Celâl Nuri, **Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler**, Ankara 1932, s. 63-83.

¹⁶² Celâl Nuri, “*İrk ve Millet*”, **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, No. 37-68, 18 Mayıs 1918, s. 689-691.

*hayli seciyelerin teakup ve teselsülü'*nden ibarettir. Bu insanlar, azalır, çoğalır ya da başka bir heyet içinde kaybolur giderler¹⁶³.

Yukarıdaki tanımlamalarla beraber *Celâl Nuri*'nin, 1912'lerden 1930'lara kadar olan milliyet konusundaki fikirlerinin gelişim seyrine bakmak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. *Celâl Nuri*'nin 1913'teki tespitlerine göre milletleri sevk ve idare eden üç kuvvet vardır. Bunlar din, milliyet ve vatanperverliktir. Dinî fikirler eski alemler meydana getirirken 1913'te milliyet fikri cihanın babası olmuştur. Balkanlarda gelişen milliyet fikirlerine karşılık *Celâl Nuri*, Osmanlı'nın bu gelişmeye sırtını dönmemesi gerektiğini belirterek, Osmanlı Devleti'nde milliyet fikrinin ancak din fikriyle itibarını arttırabileceğini belirtmiştir¹⁶⁴. Aslında *Celâl Nuri*'nin anlayışında vatana dayalı bir milliyetçilik vardır.

Celâl Nuri, 1912 yılında gerçekleştirdiği Kuzey gezisinden sonra edebiyat ve fikir ekseninde dil milliyetçiliği yönüne dikkat çeker. Rus edebiyatında olduğu gibi millî rengin Türk edebiyatında da görülmesini ister¹⁶⁵.

İslâm anlayışına göre, yaratılış itibarıyla çeşitli milletlerin var olmasının normal olduğunu belirten *Celâl Nuri*, ilerlemenin milletçe meydana geldiğini belirterek İtalyan ve Alman birliklerini örnek verir. Pantürkizm olmalı mıdır? sorusuna, *Celâl Nuri*, 75 milyon Türk'ün siyasî olarak tek çatı altında toplamak hayaldir cevabını verirken, mutlak surette de değişik coğrafyadaki Türklerin birbirini tanıması gerektiğini belirtir. Ona göre, Pantürkizmin lûgat itibarıyla önemi olacağından, İslâm ailesi içinde "*ittihad-ı millî*" daha gerçekçi bir yapı olacaktır¹⁶⁶.

Celâl Nuri, diğer bir batıcı olan *Kılıçzâde Hakkı*'yla beraber din fikrinden faydalanarak devletin ilerlemesi için milliyete dayalı bir düşünce yapısı önerir. Ancak, bu milliyetçi anlayış, dünyadaki genel fikirlere dayalı, ahlâk bozukluğu olmayan bir özellik göstermelidir¹⁶⁷. *Celâl Nuri*'ye göre, Osmanlıda milliyetin manasını hukukî anlamda ilk idrak eden şahıs *Ziya Paşadır*¹⁶⁸. Meşrutiyetten

¹⁶³ Celâl Nuri, **Devlet Meclis Hakkında...**, s. 102.

¹⁶⁴ Celâl Nuri, **Mukadderât-ı Tarihiye**, s. 176-286, **Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderat-ı Tarihiye**, s. 308-318.

¹⁶⁵ Celâl Nuri, **Şimâl Hatıraları**, s. 87-88.

¹⁶⁶ Celâl Nuri, **İttihâd-ı İslâm**, s. 109-113.

¹⁶⁷ Celâl Nuri, **Tarih-i İstikbâl-2-**, s. 165-166; Kılıçzâde Hakkı, **İtikadât-ı Batıleye...**, s. 24-25.

¹⁶⁸ Celâl Nuri, **Coğrafya-yı Tarihî**, Mülk-i Rum, s. 7.

önce Osmanlı aydınlarının bir çoğu milliyet fikrinden habersizdir. Ancak, *Fuzulî* gibi milliyetinin bilincinde olan insanlar da olmuştur¹⁶⁹.

Celâl Nuri, 1917’de kaleme aldığı **Türkçemiz** adlı eserinde milliyetçilik adına önemli değerlendirmelerde bulunur. Buna göre, lisan milliyetin koruyucusu olduğundan, lisana gösterilecek saygı vatanseverlik anlamını taşıyacaktır. Yaşanılan asırda milliyet mefhumu medenî gelişmenin habercisi olmaktadır. Buna göre, *Celâl Nuri*, “*evet milliyet taraftarıyız, Türküz, bütün terakkiyatımızı bu camiayı millet dahilinde arayacağız*” diyecektir. Ona göre Osmanlılar batının Müslümanlarıdır, “*lâkin, Türk Müslümanı*”dırlar¹⁷⁰.

Celâl Nuri, milliyetçilik anlayışını Türk Müslümanlığına dayandırırken, kıskanç bir milliyetperverlik çağrısı yaparken, Türk milletinin mutlak surette çalşıp zengin olması gerektiğini belirtir¹⁷¹.

1918 yılında kendi gazetesi olan **Âti**’yi çıkaran *Celâl Nuri*, burada Türk tarihi, dili ve kültürüyle ilgili siyasî tartışmalara girer. Avrupa’nın değişik üniversitelerinden bazı bilim adamlarının görüşlerini gazetesinde yayınlar¹⁷².

Celâl Nuri, ittihâd-ı İslâm anlayışından Türk milliyetçiliği fikrine kayarken, onun bu düşünce değişikliğinde emperyalist devletlerin Osmanlıyı parçalama isteği ve bu harekete destek veren azınlıkların büyük tesiri olmuştur. Türk milliyeti fikrine destek veren *Celâl Nuri*, Türkçü ve halkçı gibi kavramların kullanılmasına karşı çıkmıştır. Ona göre cı-cı gibi ekler ayrılığı ifade etmektedir. Milliyeti yükseltmek için dolambaçlı yollara gitmeye hiç gerek yoktur¹⁷³.

Celâl Nuri, Turancılık konusundaki düşüncelerinden dolayı *Ziya Gökalp*’le uzun boylu bir münakaşaya girmiştir¹⁷⁴. Bu tartışma bir kenara

¹⁶⁹ Celâl Nuri, **Türkçemiz**, s. 9-44.

¹⁷⁰ **Age.**, s. 9-15, 24-45,

¹⁷¹ Celâl Nuri, **Harbden Sonra Türkleri Yükseltelim**, s. 11-12, 26-27.

¹⁷² Bu tür yazılardan ilki Finlandiya’lı profesör *Mikola*’ya aittir. Bk., Profesör *Mikola*, “*Finlandiya’da Turan Tetebbuatı ve Osmanlı Devleti*”, **Âti**, No. 289, 23 Şubat 1334/1918, s. 1. Yazıyı tercüme eden ise, *Giridi Ahmed Sâki*’dir. *Mikola* bu yazısında, Finlandiya’da dil araştırmalarıyla ilgili müesseselerin bulunduğu ve bunlardan çok faydalandıklarını, yapılan fedakârlıklarla da Moğolistan’da kazılar ve araştırmalar yapıldığından bahsetmektedir.

¹⁷³ Celâl Nuri, “*Türkçülük ve Halkçılık*”, **Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası**, C. 3, No. 36-67, 11 Mayıs 1918, s. 665-666.

¹⁷⁴ Bu tartışmanın esas çıkış sebebi *Süleyman Nazif*’in Türk tarihini Osmanlı Devleti’yle başlatmasıdır. Tartışmaya daha sonra *Samih Rifat* ve *Enver Paşa* da katılmıştır. Tartışmayla ilgili bazı makaleler için bk., *Süleyman Nazif*, “*Darülfünûn-ı Osmânî Türk Tarihi Medeniyeti*

birakılacak olursa *Celâl Nuri*, 1923 yılı itibarıyla Anadolu'nun artık Türklere teslim edildiğini ve vatani yükseltmenin de Türk milletinin görevi olduğunu açıklayacaktır. Ona göre milliyet, yüksek bir irfanın mahsulüdür¹⁷⁵.

Celâl Nuri'nin 1928 yılındaki değerlendirmelerine göre, milliyet, bir his, bir vicdan, bir dil ve irfandır. Türkiye'de Türkten başkasının hissesi yoktur¹⁷⁶. Ona göre, *Mustafa Kemal Paşa* inkılâpçı özelliğiyle saltanat ve hilâfeti kaldırarak milliyeti muzaffer hale getirmiştir¹⁷⁷. Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları'nın milliyet fikirleriyle beraber Türkiye'nin ilerlemesinde büyük rolü olduğuna dikkat çeken *Celâl Nuri*, bu ocaklarda garp ilmini bilen yetmiş münevver insanların olduğunu belirtir. Ona göre, ocakların önceden savunduğu fikir, cumhuriyetle resmiyetini tescil ettirmiştir. Artık Türk Ocakları konferanslar ve yayınları yoluyla milleti yetiştirmelidir¹⁷⁸.

Gelinen son nokta itibarıyla Türk devleti millî bir devlettir¹⁷⁹. *Celâl Nuri*'ye göre, Türkiye açısından milliyetçilik vazgeçilemez bir unsurdur¹⁸⁰ ve Türk milleti tarihin en büyük milletidir¹⁸¹. “*Türk milleti ulu bir Sakarya'dır: Yalnız Sakarya, bir satıh üzerinde akıyor; Türk milleti ise, tarihin içinde; zamanların içinde akıyor. Mazinin bize, meçhul derinliklerindeki kaynak(ğından)tan çıkıyor. Istikbâlin aydınlıklarına doğru gidiyor.*”¹⁸²

Görüldüğü gibi *Celâl Nuri*, milliyetçilik anlayışında zamanın gereğini yerine getirmiş ve dünyanın milliyetçilik asrı yaşadığı bir dönemde başta *Mustafa Kemal Atatürk* olmak üzere, dönemin diğer milliyetçi aydınlarıyla

Muallimi Ahmed Agayef Beyefendiye” *İctihâd*, No. 7, 11 Temmuz 1329/24 Temmuz 1913, s. 1549-1551; Mütakaidd Erkân-ı Harbiye Feriki Enver, “*Türklerin Aslı*”, *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, No. 31, 2 Haziran 1917, s. 81-85; Süleyman Nazif, “*İran Edebiyatı'nın Edebiyatımıza Tesiri*”, *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, No. 19-50, 12 K.sânî 1918, s. 385; Sâmih Rifat, “*Muharrir-i Âlikadr Celâl Nuri Beyefendiye*”, *Âti*, No. 33, 2 Şubat 1334/1918, s. 1-2, Celâl Nuri, “*Medeniyet-i İslâmiye*”, *Âti*, No. 46, 15 Şubat 1334/1918, s. 1.

¹⁷⁵ Celâl Nuri, *Tac Giyen Millet*, s. 92-98.

¹⁷⁶ Celâl Nuri, “*Müsâlemetin Engelleri: Ekalliyetler*”, *İkdam*, No. 11232, 31 Temmuz 1928, s. 2; “*İrk Yahud İlk Mekteb Talebesine Küçük Bir Ders*”, *İkdam*, No. 11239, 7 Ağustos 1928, s. 2.

¹⁷⁷ Celâl Nuri, “*Derin Bir Politikanın İnkişafı-Milliyetperverlikle Kilise Camiası*”, *İkdam*, No. 11173, 30 Mayıs 1928, s. 2.

¹⁷⁸ Celâl Nuri, “*Türk Ocakları Hakkında*”, *İkdam*, No. 11350, 27 İteşrin 1928, s. 2; Celâl Nuri, “*Dağ Yolunda Bir Ziyâfet*”, *İkdam*, No. 11246, 14 Ağustos 1928, s. 2.

¹⁷⁹ Celâl Nuri, “*Milliyet Devri*”, *Hayat Mecmuası*, Yeni Tertip No. 4, Nisan 1930, s. 344-453.

¹⁸⁰ Celâl Nuri, “*Darülfünunda Canlılık*”, *Yılmaz*, No. 15, 15 K.sânî 1931, s. 2.

¹⁸¹ Celâl Nuri, “*Tarihin Neresine Geldik- Gazi İnkılâbı ve Sonrası*”, *Yılmaz*, No. 44, 13 Şubat 1931, s. 5.

¹⁸² *Age.*, s. 87-103.

birlikte modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli görevler almıştır.

SONUÇ

Meşrutiyetten Cumhuriyet'e geçiş sürecinin önemli aydınlarından biri olan *Celâl Nuri İleri*, yetiştiği ortam ve yaşadığı fırtınalı yıllarla döneminin tipik karakterlerinden birini temsil etmiştir. O, diğer Osmanlı-Türk aydınları gibi öncelikli olarak devlet nasıl kurtarılabilir sorusunun cevabını bulmaya çalışmıştır. Meselelere farklı açılardan yaklaşarak, Türk çağdaşlaşma tarihinin önemli bir kesitini kendi doğrularınca sentezlemeye gayret etmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde ortaya atılan bazı fikir akımlarını zamanın şartlarına göre yorumlarken, kimisine de ilgi göstermemiştir. Özellikle tarih ilminden faydalanarak yaptığı tespitlerde mazi ile istikbal kavramlarını gözden uzak tutmamıştır. Fikirlerin gelip geçici olduğunu bilerek 1913'lü yıllarda mevcut şartlara göre, devletin bölünmesini önlemek için İslâm birliği-İslâmcılık formülünü Osmanlılık anlayışı ile beraber ileriye sürmüştür. Ancak, yaşanan üzüntülü olaylardan sonra Osmanlı Devleti'ndeki toprak kayıplarının devam ettiğini gören *Celâl Nuri*, dünyanın yaşadığı milliyetçilik asrını fark ederek devletin kurtuluşunu Türk milliyetçiliği anlayışında görmüştür.

Türk devletinin ve milletinin kurtuluşu için ortaya koyduğu çözüm önerilerinde *Celâl Nuri*, olaylara sürekli olarak yenilik anlayışı perspektifinden bakmıştır. Buna göre, hangi medeniyet ileride ise, o medeniyetin ilerleme vasıtaları tespit edilmeli ve Türkiye'nin bünyesine uydurulmalıdır. Buna göre, o batı fikirlerini Türkiye'ye aktarma konusunda önemli bir rol oynamıştır. Burada *Celâl Nuri* örneğinden çıkan ve genel geçerliliği olan ilkelere göre;

-Türkiye'de tüm devlet teşkilâtlarında ehliyetli insanlara görev verilmelidir. İleriyi görebilen devlet adamları yetiştirilirken, mutlak surette yöneticilerde tarih bilinci olmalıdır.

-Özellikle din anlayışında içtihat kapısı açık tutulmalı, dinden kaynaklanan bir durağanlık değil, zamana göre yorumlar yapılarak milletin ilerlemesi sağlanmalıdır.

-Siyasî iktidarlar, dar görüşlü olmamalı ve zamanın gereklerine göre devlette devam esasına dikkat etmelidirler. Bu kurala bağlı olarak idare ve siyaset ayırımının farkında olmalıdırlar.

-Yapılacak yeniliklerin başarıya ulaşabilmesi için halkın psikolojisi göz ardı edilmemelidir.

-Devlet içinde birlik, beraberlik ve ortak paylaşma duygusunun oluşturulabilmesi için eğitim-öğretim yoluyla millî ve evrensel değerler millete (Türkçeye gereken önem verilerek) aktarılmalıdır.

-Dünyadaki sömürge zihniyetiyle hareket eden devlet veya bu devletlere bağlı kurumların Türkiye'nin bağımsızlığını tehlikeye düşürücü planlarına karşı gereken önlemler alınmalıdır. Türk milleti için devletin bağımsızlığı her şeyin üzerindedir.

EKLER

Ek-1 Celâl Nuri ve kardeşlerinin çocukluk dönemleri.

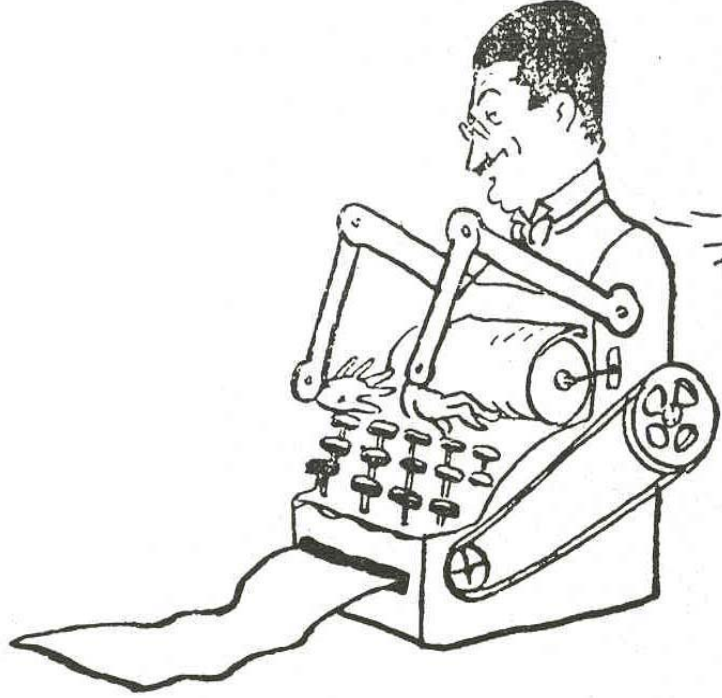
Suphi Nuri-Celâl Nuri-Sedat Nuri

Kaynak: Ek1 ve 2'deki resimler Celâl Nuri'nin yeğeni olan Rasih Nuri İleri'nin özel arşivinden alınmıştır.

Ek-2 Celâl Nuri'nin gençlik dönemi.

Ek-3 Celâl Nuri'nin çok yazmasından dolayı 80 beygir gücünde yazı makinesine benzetilmesi.

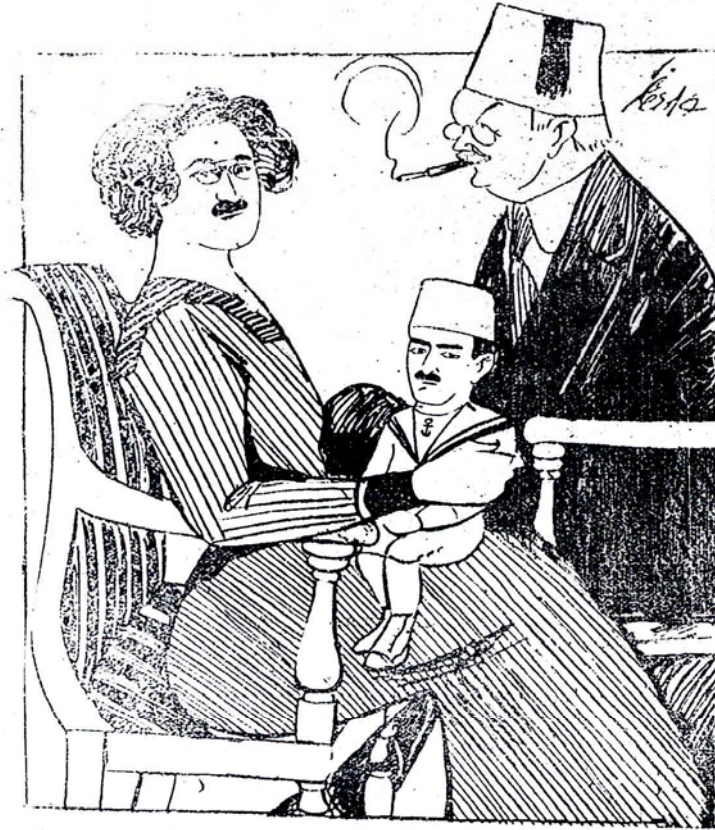

سکساره با-کیر فوندره ب-بازی ما کتسی
غلطه ده ، هزاران سواقانده لازاریدی خانی

Sedat Nuri'nin kalemile Celâl Nuri : (Seksan beygir kuvvetinde
bir yazı makinesi. Galata'da Hezaran sokağında Lâzaridi Hani)

Kaynak: Hasan Ali Yücel, **Edebiyat Tarihimizden** 2. bs., İletişim Yay.,
İstanbul 1989, ek sayfalarında.

Ek-4 Celâl Nuri'nin Afife Fikret bayan takma adıyla yazılar kaleme almasından dolayı karikatürize edilmiş resmi

کابل ۱۰ جون ۱۹۲۰ م. عقیقه فکرت خانم اندی ، مخدوم مکرمه لری و رفیق بیانی لری بک اندی - حضرت لری
(خصوصی نطوغرافیمز طرفندن آلتیشدر)

Kaynak: **Diken**, No. 45, 4 Mart 1336/1920, s. 9.